

Sa naučnog skupa o vojno-političkom savetovanju u Stolicama

DOGAĐAJ OD PRESUDNOG UTICAJA NA RAZVOJ I KARAKTER NOB-a

Povodom 35-godišnjice ustanka u našoj zemlji, u Krupnju je 29. i 30. septembra 1976. godine, na inicijativu Saveznog odbora SUBNOR-a i u organizaciji Zajednice institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, održan naučni skup o temi »VOJNO-POLITIČKO SAVETOVANJE U STOLICAMA — ZNAČAJ I POSLEDICE ZA NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET«.

Ocenjujući Savetovanje kao jedan od onih događaja koji su presudno uticali na razvoj i karakter naše narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe, predsednik SFRJ Josip Broz Tito, u pozdravnom telegramu upućenom organizatorima, inicijatoru i učesnicima tog naučnog skupa, između ostalog, kaže«:

»Tema vašeg skupa je od izvanrednog značaja, jer Savjetovanje u Stolicama predstavlja jedan od događaja koji su presudno utjecali na razvoj i karakter naše narodnooslobodilačke borbe. Takvi događaji treba da budu predmet stalne pažnje naše historiografije, da se svestrano i objektivno sagledaju i ocijene kako bi svima mogla biti dostupna istina o veličini borbe naših naroda i narodnosti.

Uvjeren sam da će rezultati vaših istraživanja dati podstrek daljem izučavanju i popularizaciji iskustava oslobodilačkog rata, čime će nesumnjivo doprinijeti i naporima na usavršavanju naše koncepcije opštenarodne odbrane«.

Na naučnom skupu u Stolicama 40 naših poznatih istoričara i vojnih teoretičara podnelo je referate, odnosno saopštenja, što na svojevrsan način govori o veličini i značaju tog događaja u istoriji NOR-a i revolucije. Ceneći izuzetnu, opštejugoslovensku važnost i Savetovanja i naučnog skupa o njemu, Uredivački odbor i Redakcija »Vojnog dela« su se odlučili da u ovom broju objave uvodni referat, koji je podneo Pero Morača, i nešto slobodnije interpretirane rezimee saopštenja Milorada Jankovića, dr Gojka Miljanića, Antuna Miletića i Ljubomira Bošnjaka, koji o Stolicama govore prevashodno sa stanovišta njihovog vojno-političkog značaja, smeštajući ga u širi kontekst zbivanja na jugoslovenskom i stranim ratištima, što je značajno i s gledišta vojno-teorijskih istraživanja, uopštavanja iskustava iz NOR-a i revolucije i usavršavanja naše koncepcije opštenarodne odbrane.

Uredivački odbor i Redakcija ostavljaju mogućnost da u narednim brojevima časopisa — u skladu sa njegovim karakterom, utvrđenom programskom orijentacijom vojnotehničkih istraživanja u vezi sa temama NOR-a i opštenarodnog odbrambenog rata — objave rezimee još nekih saopštenja podnetih na ovom naučnom skupu, rukovodeći se širinom značaja, aktuelnošću i trajnošću njihovih poruka.

STOLICE — JEDAN OD MEĐAŠA U RAZVITKU RATA I REVOLUCIJE

Savjetovanje u Stolicama, održano 26. septembra 1941. godine, spada među one događaje koji po svom značaju predstavljaju međaše u razvitku pojedinih etapa NOR-a i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine.

Osnovni zadatak prve etape — pokretanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika — bio je, u suštini, ispunjen već potkraj ljeta 1941. Gotovo u cijeloj zemlji završene su neposredne pripreme za oružanu borbu i pojavili su se mnogobrojni partizanski odredi koji su posvuda sa uspjehom izvodili oružane akcije.

Već u samom početku, u prvim nedjeljama oružane borbe, prvenstveno pod uticajem različitih objektivnih uslova, pojavile su se znatne razlike u stepenu i tempu ostvarivanja koncepcije izrastanja partizanske akcije u oružani ustanak, što je bio prvi uslov za razvijanje svenarodnog rata do konačne pobjede i realizacije dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva.

U periodu jul-avgust u znatnom dijelu zemlje partizanska akcija je dostigla stepen opšteg ustaničkog pokreta naroda — najprije u Crnoj Gori, a zatim u pojedinim oblastima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Tu su partizanski odredi od desetine ili nekoliko desetina boraca izrasli u formacije od više stotina, pa i više hiljada naoružanih ljudi. Oni su od tipičnih gerilskih akcija prešli u napade na okupatorske i kvislinške garnizone, stvorivši prostrana oslobođena područja na kojima su, na inicijativu organizacija KPJ i pod uticajem revolucionarnog stvaralaštva masa, počeli da se javljaju novi oblici političkog organizovanja i vlasti naoružanog naroda.

Takav razvoj i praksa ustanka ukazivali su na nove zadatke i otvarali nove mogućnosti. Kao veoma akutno otvoreno je pitanje

izgrađivanja takve vojne organizacije ustanka koja bi osigurala optimalne rezultate u daljem vođenju borbenih dejstava. Nametnuo se spektar problema koje je trebalo efikasno riješiti — od postavljanja odgovarajuće formacije oružanih snaga i komandovanja do adekvatne organizacije svih ljudskih i materijalnih potencijala naroda u službi narodnooslobodilačke borbe. U vezi sa tim pitanjima su se u praksi već ozbiljno spoticala pojedina rukovodstva. Dovoljno je ovdje, primjera radi, da podsjetimo na subjektivnu stranu uzroka mjestimičnih oseka ustanka već u ovom početnom periodu, na pojave formiranja ustaničkih frontova i tendencije prihvatanja odbrambene taktike, što je po pravilu vodilo gubljenju inicijative i opadanju ustaničkog poleta, na tendencije formiranja tzv. regularnih jedinica — brigada, pukova i sl., na opadanje borbene efikasnosti zbog prevaziđenosti dotadašnje organizacije vojnih formacija itd.

S druge strane, uspješan razvoj ustanka u pojedinim dijelovima zemlje još je više potencirao probleme »zaostajanja« u razvitku oružane borbe u ostalim krajevima već samim tim što je neravnomjeran razvoj bio objektivno veoma nepovoljan faktor i sa stanovišta odnosa vojnih snaga i sa stanovišta moralnih i političkih efekata. Na toj osnovi se u rukovodstvu NOP-a javila i postala dominantna i akutna ideja masovnog narodnog ustanka. Dovoljno je pročitati članak koji je drug Tito objavio u Biltenu Vrhovnog štaba povodom savjetovanja u Stolicama pa da se vidi s kakvom se oštrinom postavljalo to pitanje.

Iako u vrlo teškim uslovima održavanja veza i praćenja takoburnog razvitka, Politbiro CK KPJ i Glavni štab NOPOJ su uočavali navedene i druge probleme razvitka i rasta oružane borbe i nastojali da ih što efikasnije rješavaju. To uverljivo potvrđuje ono malo sačuvanih Titovih direktiva i pisama pojedinim rukovodstvima iz perioda jul-avgust 1941. godine. Ovdje ću samo podsjetiti na neke od njih. Najistaknutije mjesto nesumnjivo zauzima poznata direktiva »Zadatak NOPOJ«, objavljena u prvom broju Biltena GŠ od 10. avgusta, iz koje se jasno vidi da je Tito već tada uopštavao pouke i iskustva iz dotadašnjeg razvitka oružane borbe, postavljajući na temelju toga neke fundamentalne strategijske osnove NOB-a (partizanski odredi kao borbeno jezgro ustanka, perspektiva stvaranja krupnijih vojnih formacija i dr.); direktiva partizanskim štabovima da prihvataju i organizuju narodne mase koje se sklanjaju ispred okupatorskog i kvilinskog terora; i kritika shvatanja da će Crvena armija brzo slomiti Njemačku i da je pobjeda nadohvat ruke. Od posebnog značaja su oni stavovi koji su izražavali proces konstituisanja političke linije

KPJ uslovljene velikim promjenama u svijetu poslije napada Njemačke na SSSR i postavljanja osnova antihitlerovskoj koaliciji. To su, prije svega, stavovi koji su otvarali veću širinu u borbi za stvaranje političke osnove NOP-a, inicijative za stvaranje oslobođenih teritorija, kritika kursa na frontalne borbe, itd.

Međutim, uprkos svim tim i drugim mjerama, dinamični razvitak oružane borbe u mnogim dijelovima zemlje, a takođe i njeno zaostajanje u nekim oblastima, sve su više nametali potrebu cjelovite analize i usvajanja jedinstvenih odluka u svim pitanjima koja je praksa ustanka postavljala. Zbog toga je CK KPJ na svojoj sjednici od 31. avgusta donio odluku da Glavni štab NOPOJ najkasnije do 15. septembra »sazove vijeće Glavnog štaba sa članovima iz svih pokrajina« i da se u isto vrijeme održi »proširena sjednica CK«¹. U pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske od 4. septembra Tito je, iznoseći probleme organizacije i taktike partizanskih snaga, saopštio da će se o njima rješavati »na savjetovanju Vrhovnog štaba« i da će tu biti usvojene adekvatne odluke,² a u pismu Svetozaru Vukmanoviću Tempu od 9. septembra da će se na predstojećem savjetovanju izraditi »opšti plan operacija«, utvrditi kompetencije pojedinih štabova, izvršiti raspodjela teritorije, odlučiti o strukturi vojnih formacija, i da će se, pored vijećanja u Glavnom štabu, održati i proširena sjednica CK KPJ »da bismo se spremili za jesenju kampanju«. U isto vrijeme Tito je saopštio da će se navedeno savjetovanje održati negdje bliže Sarajeva, misleći na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji.³ Ali navedeni sastanci su morali biti odloženi. Iz Titovog pisma Centralnom komitetu KP Hrvatske od 12. septembra saznajemo da je razlog odlaganja bio u tome što su nastale komplikacije oko izlaska članova CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ iz Beograda na oslobođenu teritoriju. »Uspjeli smo«, kaže Tito u pismu, »tako porušiti saobraćaj, da sad ni sami ne možemo putovati, i zato će nam trebati malo više vremena za taj put.«⁴

Rukovodeće jezgro Politbiroa CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ je u prvoj polovini septembra odlučilo da napusti Beograd i pređe na oslobođenu teritoriju. To je bio nov značajan korak u realizovanju koncepcije o razvijanju ustanka u obliku partizanskog rata. U procesu preorijentacije u radu KPJ i poslije izlaska osnovnog partijskog jezgra iz okupiranih centara u partizanske odrede i u partijska ruko-

¹ ARPJ, CK KPJ 1971/24. Zapisnik sjednice CK KPJ

² Zbornik NOR-a, II/2, str. 53—58

³ Isto, 60

⁴ Isto, 63—64

vodstva na terenu bili su sazreli i uslovi za prenošenje sjedišta najvišeg političkog i vojnog rukovodstva na oslobođenu teritoriju. Iz okupiranog Beograda bilo je sve teže održavati veze i rukovoditi sve dinamičnijim razvitkom ustanka. Znatna oslobođena oblast u Srbiji pružala je nove, veoma povoljne uslove za to, a i održavanje veza moglo se organizovati efikasnije pomoću partizanskih jedinica i oslobođenih teritorija u drugim dijelovima Jugoslavije.

Savjetovanje u Stolicama održano je 26. septembra.⁵ Pored članova rukovodećeg partijskog i vojnog centra — Tita, Aleksandra Rankovića, Ivana Milutinovića i Ive Lole Ribara, u radu Savjetovanja učestvovali su iz nacionalnih, odnosno pokrajinskih rukovodstava: za Srbiju — Sreten Žujović, Rodoljub Čolaković i Filip Kljajić; za Hrvatsku — Rade Končar i Vlado Popović; za Sloveniju — Miha Marinko i Franc Leskošek (Edvard Kardelj se zadržao na putu i nije stigao na Savjetovanje); za Bosnu i Hercegovinu — Svetozar Vukmanović i Slobodan Princip. Iz Crne Gore, s kojom još nisu bile uspostavljene veze, i iz Makedonije, u kojoj je tek bio formiran novi Pokrajinski komitet i Štab partizanskih odreda, niko nije stigao na ovo Savjetovanje. Pored toga, Savjetovanju su prisustvovali i komandanti nekih bližih partizanskih odreda.⁶

Uvodno izlaganje na Savjetovanju podnio je drug Tito. Ukratko je ocrtao osnovne karakteristike međunarodne situacije i stanje na ratištima, a zatim je govorio o razvoju događaja u zemlji — o neminovnosti kursa KPJ na oružanu oslobodilačku borbu, o teškim uslovima u kojima se ona vodi, ali i o njenim početnim uspjesima koji potvrđuju pravilnost linije KPJ, što nalaže još odlučniji kurs na ustanak, na učvršćenje njegovih oružanih snaga, na mobilizaciju naroda i stvaranje oslobođenih teritorija na kojima treba uspostaviti narodnu vlast i razviti politički rad u narodu. O razvitku oružane borbe u pojedinim zemljama i pokrajinama referisali su Sreten Žu-

⁵ Iako nije sačuvan zapisnik ili neki odgovarajući dokument koji je, možda, formulisan na Savjetovanju, postoji više izvora koji omogućavaju analizu rada i, posebno, odluka koje su na njemu usvojene. Jedan od najautentičnijih je, nesumnjivo, Titov članak »Savjetovanje predstavnika štabova i komandanta narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«, objavljen u Biltenu Vrhovnog štaba NOPOJ br. 7 i 8 od 1. oktobra 1941. Pored toga, u dosadašnjim obradama Savjetovanja korišćeni su »Zapisi iz oslobodilačkog rata« Rodoljuba Čolakovića i ono što je o tom Savjetovanju izložio Tito u svom referatu na V kongresu KPJ, jula 1948. Sem toga, sačuvana su još dva veoma značajna dokumenta: pismo Okružnog povjereništva pri OK KPH za Karlovac od 6. oktobra i naredba Štaba NOPO Bosne i Hercegovine od 18. oktobra. U oba dokumenta saopštavaju se odluke Savjetovanja u Stolicama, pa se utoliko mogu smatrati autentičnim, a po načinu izlaganja i najpotpunijim. (Zbornik NOR-a, V/1, str. 170—173 i IV/2, str. 103—107.)

⁶ R. Čolaković »Zapisi iz oslobodilačkog rata« I, str. 292

jović, Svetozar Vukmanović, Rade Končar, Vlado Popović i Miha Marinko, a zatim je s tim u vezi vođena diskusija.⁷

Ocjene razvitka narodnooslobodilačke borbe, koje su poslužile kao polazna osnovna za odluke usvojene na Savjetovanju u Stolicama, izložio je Tito u Biltenu Vrhovnog štaba NOPOJ br. 7 i 8 od 1. oktobra.⁸ To su, prije svega, ostvareni uspjesi koji se ogledaju u širokom ustaničkom pokretu u znatnom dijelu zemlje, u brojnim oružanim partizanskim snagama i prostranim oslobođenim područjima, ali u isto vrijeme i u sporijem razvitku oružane borbe u nekim dijelovima Jugoslavije. Snažan zamah ustanka nametao je potrebu daljeg razvijanja njegove vojne organizacije, jer je to uslov za efikasniju upotrebu partizanskih snaga, što bi, u isto vrijeme, služilo i kao jasnija orijentacija za razvijanje oružane borbe u onim krajevima u kojima je ona zaostajala.

Odlučeno je da četa bude osnovna jedinica i da treba da ima od 80 do 120 boraca. U četi su 2—3 voda, a vodovi su podijeljeni na desetine. Tri do četiri čete čine bataljon, a 2—4 bataljona partizanski odred, koji je, ujedno, i najveća partizanska vojna formacija, s tim što se u slučaju potrebe mogu formirati i grupe odreda.

Komandu, odnosno štab čete, bataljona i partizanskog odreda čine komandir, odnosno komandant i njegov zamjenik, te politički komesar i njegov zamjenik. Pored toga, uvedena je funkcija četnog ekonoma, odnosno intendanta bataljona i partizanskog odreda, a u štabu partizanskog odreda i funkcija ljekara i vod za vezu.

Glavni štab NOPOJ preimenovan je u Vrhovni štab NOPOJ, a dotadašnja nacionalna i pokrajinska vojna rukovodstva organizovaće se u glavne štabove koji će neposredno rukovoditi partizanskim odredima, odnosno grupama partizanskih odreda koje će se formirati zavisno od potrebe za vođenjem krupnijih borbenih dejstava.

Na savjetovanju su utvrđeni osnovni pravci efikasnije upotrebe brojnijih partizanskih formacija, prvenstveno u vezi sa vođenjem krupnijih borbenih dejstava radi proširivanja već oslobođenih i oslobađanja novih teritorija. Posebno je istaknuta obaveza viših štabova da u tom pravcu usmjeravaju dejstva partizanskih odreda. Na Savjetovanju je usvojen i plan operacija za stvaranje oslobođenih teritorija.⁹

⁷ Isto, str. 293—299

⁸ Zbornik NOR-a, II/1, str. 71—74

⁹ Takav sadržaj i smisao Savjetovanja u vezi sa izgradnjom oružanih snaga i metodama njihovih borbenih dejstava istakao je Tito u referatu na V kongresu KPJ.

Kurs utvrđen na Savjetovanju u Stolicama da se ide na stvaranje jedinstvene i čvrste vojne organizacije izražen je, pored navedenih odluka, i u više stavova i zaključaka prihvaćenih na ovom skupu.

Istaknut je značaj obuke mladih boraca u rukovanju oružjem i, posebno, u taktici partizanskog načina ratovanja. Skinuto je, konačno, s dnevnog reda pitanje starješina, koje se gotovo svakodnevno postavljalo u zahtjevima lokalnih rukovodstava da im se upute vojni stručnjaci. Na Savjetovanju je usvojeno gledište da su partizanski borci jedini izvor starješinskih kadrova i da je, stoga, potrebno voditi posebnu brigu o uzdizanju novih starješina iz redova boraca.

Savjetovanje se posebno bavilo problemima discipline i morala. Ono je istaklo dva metoda u borbi za jačanje discipline — vaspitavanje ljudstva i oštre mjere prema onima koji namjerno narušavaju disciplinu. U tome je osobito naglašena uloga političkog komesara. Zapravo tek na ovom savjetovanju jasnije je precizirana ova funkcija: politički komesar je odgovoran za provođenje političke linije KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i za vaspitanje boračkog sastava partizanskih jedinica u duhu te borbe, a kao član komande, odnosno štaba, ravnopravan je s komandirima, odnosno s komandantom.

Na savjetovanju je, takođe, istaknut značaj i svih drugih aktivnosti koje su vezane za izgrađivanje vojne organizacije i za osposobljavanje partizanskih jedinica za uspješno vođenje borbenih dejstava, kao što su: uspostavljanje obavještajne službe, održavanje veza, organizovanje snabdijevanja jedinica svim potrepštinama, zbrinjavanje ranjenika, itd.

Shodno nastojanjima da partizanske formacije dobiju osnovna obilježja oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta, na Savjetovanju u Stolicama usvojeni su i jedinstven amblem i pozdrav, a odluka o tome, u obliku posebne naredbe, objavljena je u Biltenu Vrhovnog štaba. Prema toj naredbi, svi partizani će na kapama nositi crvenu petokraku zvijezdu kao »antifašistički znak«, s tim što će, prema nacionalnoj pripadnosti, svaki partizan ispod zvijezde imati i nacionalnu zastavu. Isto tako, štabovi će se postarati i za nacionalne zastave, koje će imati crvenu petokraku zvijezdu u sredini. Zastava Vrhovnog štaba NOPOJ imaće »na desnom kraju crvenog polja jugoslovensku trobojku sa petokrakom zvezdom u sredini«. Kao pozdrav boraca narodnooslobodilačkog pokreta usvojena je stisnuta desna pesnica kod sljepoočnice.¹⁰

¹⁰ Ovi stavovi i zaključci Savjetovanja najpotpunije su izloženi u već navedenom uputstvu koje je, prenoseći odluke Savjetovanja, izdao Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine 19. oktobra (Zbornik NOR-a, IV/2, str. 103—107).

Pored problema vojne organizacije, na Savjetovanju u Stolicama su zauzeti stavovi i o drugim pitanjima značajnim za ovu etapu razvitka narodnooslobodilačkog pokreta.

Jedno od tih pitanja bilo je i pitanje proširivanja političke osnove pokreta, odnosno proširivanja jedinstvenog oslobodilačkog fronta. Naravno, nije slučajno da je u centru pažnje bio problem odnosa s četnicima pod komandom Draže Mihailovića. Na Savjetovanju je zaključeno da se, i pored mršavih rezultata prvih razgovora Tita s Mihailovićem, vođenih 19. septembra u selu Struganiku, i dalje insistira na sporazumu za zajedničku borbu. Pri tome je i ovoga puta posebno naglašen proces diferenciranja među četnicima. Drugim riječima, na Savjetovanju je potvrđena dotadašnja taktika borbe za saveznike: treba i dalje insistirati na pregovorima s vrhovima za zajedničku borbu, ali ne zanemarivati ni rad na povezivanju s pojedincima, grupama i oružanim formacijama na terenu.¹¹

Drugo krupno pitanje o kojem je rješavano na Savjetovanju bilo je pitanje stvaranja nove, narodne vlasti na oslobođenim teritorijama. Ono što o tome pouzdano znamo jeste da je tu zauzet stav da se na oslobođenim teritorijama kao organi vlasti stvaraju narodnooslobodilački odbori, odnosno, kako je to Tito formulisao iznoseći odluke ovog Savjetovanja u svom referatu na V kongresu KPJ, da se ide na »proširivanje baze ustanka putem stvaranja narodnooslobodilačkih odbora«. Ova formulacija potpunije osvjetljava smisao i značaj već navedene odluke da se ide još odlučnije na proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih područja, odnosno plana operacija za stvaranje oslobođenih teritorija. U stvari, to je bio put razvijanja narodnooslobodilačkog pokreta, put razgaranja oslobodilačkog rata i praktičnog provođenja njegovih dalekosežnih revolucionarnih ciljeva. Bila je to, dakle, u mnogo čemu originalna primjena marksističkog učenja o revolucionarnoj vojsci i revolucionarnoj vlasti u specifičnim uslovima narodnooslobodilačke borbe.

Iako ne raspolazemo neposrednim izvorima, vjerovatno su na Savjetovanju u Stolicama utvrđena i neka osnovna načela o karakteru, načinu stvaranja i radu narodnooslobodilačkih odbora. Svakako da su pri tome kao osnova poslužila iskustva iz prakse na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i Šumadije, gdje su već djelovali prvi odbori. To gotovo bez dvojbe potvrđuje navedeno pismo Okružnog operativnog povjereništva KP za Karlovac od 6. oktobra. U tom pismu se, pored odluka Savjetovanja u Stolicama koje se odnose na vojnu organizaciju, prenose uputstva za organizaciju vlasti na

¹¹ Tito, referat na V kongresu KPJ; R. Čolaković, n. d., str. 298.

oslobođenoj teritoriji. Tu je rečeno da se u oslobođenim opštinama, većim selima i srezovima stvaraju narodnooslobodilački odbori »koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast«», da se oni biraju na skupštini birača, da im je zadatak da podmiruju potrebe partizanskih jedinica, da vrše mobilizaciju i rješavaju komunalna pitanja, itd. Uporedimo li ovo s praksom stvaranja i radom odbora na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i Šumadije, vidjećemo da su načela izložena u ovom pismu formulisana u Stolicama.

Da su ovi stavovi o stvaranju i radu narodnooslobodilačkih odbora prihvaćeni na Savjetovanju u Stolicama, odnosno da su prihvaćeni u vrijeme tog savjetovanja, na svoj način potvrđuje i sadržaj poznatog članka E. Kardelja »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti«, objavljenog u prvom broju organa KPJ »Borba« od 19. oktobra 1941. Znamo da je to prvi sačuvani dokument u kojem su izloženi stavovi CK KPJ o narodnooslobodilačkim odborima. Sadržaj tog članka nesumnjivo potvrđuje da su u rukovodećem centru NOP-a već ranije usvojeni izloženi stavovi o stvaranju narodnooslobodilačkih odbora. Članak i počinje konstatacijom da se u oslobođenim krajevima stvaraju »novi organi vlasti, neposredno i slobodno birani od samog naroda — narodnooslobodilački odbori«. U objašnjavanju neophodnosti takvih organa u članku se polazi od dalekosežnih ciljeva oslobodilačke borbe: interesi te borbe, »interesi rata koji danas vodimo protiv okupatora i domaćih izroda koji mu služe, zahtijevaju da se sve stavi u službu fronta, da se unište sve baze neprijatelja, a našim borcima osigura sigurna pozadina u oslobođenim oblastima«. Zbog toga je potrebno »ujediniti čitav narod, sve društvene redove, sve što pošteno i slobodoljubivo diše u naporu da što prije uspješno završimo narodnooslobodilačku borbu«. To je zadatak narodnooslobodilačkih odbora i »zato su oni u stanju da rade zajedno s njim i uz njegovo povjerenje«.

U članku se, zatim, odgovara na pitanje nekih »od naših saveznika« zašto se stvaraju novi organi, a ne preuzimaju, mijenjanjem njihovog kadrovskog sastava, organi stare vlasti: zbog toga što su se stari organi stavili u službu okupatora i kvislinga pomoću kojih oni pljačkaju i terorišu narod. U njemu se ističe da su narodnooslobodilački odbori »danas stvarno nosioci vlasti, istina privremeni nosioci« do oslobođenja zemlje.

Podvlači se da odbori obavljaju sve funkcije vlasti izuzev onih »koje su u ratno doba kompetencija vojne uprave«: oni angažovanjem cijelog naroda podmiruju sve potrebe fronta, osiguravaju pomoću na-

rodnih straža red u pozadini, organizuju privredni život stanovništva i svim sredstvima »učvršćuju vezu fronta i pozadine«. Kao izvori prihoda odbacuju se raniji državni oblici, kao što je porez i slično, a organizuje se Narodnooslobodilački fond koji će se popunjavati dobrovoljnim priložima stanovništva.

Na kraju se ističe da je narod svuda prihvatio narodnooslobodilačke odbore i da je u njima »osjetio narodnu vlast i vidio oružje svog oslobođenja«. Oni nisu organi nijedne partije, već u njima treba da budu zastupljene »sve one političke grupe, organizacije i ljudi koji danas stoje na liniji borbe protiv okupatora«. Postavljeni na toj osnovi kao organi vlasti naoružanog naroda, oni mogu osigurati »da se zemlja pretvori u ratni logor, iz kojeg će biti prognane mirnodopske navike i udobnosti«.

U članku se, dakle, objašnjava praksa koja je već u toku, koja se već provodi na temelju ranije usvojenih stavova. Ovdje smo, takođe, naveli neke najznačajnije stavove iz navedenog članka, koji pobliže određuju karakter narodnooslobodilačkih odbora i sadržaj njihove aktivnosti, upotpunjavajući ranije utvrđena načela o stvaranju nove vlasti i s njima čineći cjelinu.

Najzad, iako ne raspolažemo izvorima koji bi to pouzdano potvrdili, sigurno je da su u Stolicama razmatrana i najakutnija organizaciona pitanja KPJ nastala u procesu pokretanja i razvijanja oružane borbe, pitanja koja su zahtijevala rješenja radi prilagođavanja Partije novim uslovima. Vjerovatno da »proširena sjednica« CK KPJ, o kojoj je bilo riječi u navedenom Titovom pismu, nije mogla biti održana, jer je od 29 članova CK KPJ u Stolicama bilo samo njih devetorica. Međutim, budući da su bili prisutni najodgovorniji funkcioneri nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava, odnosno delegati CK KPJ u pojedinim zemljama i pokrajinama, o svim navedenim pitanjima je, uključujući i ona organizacione prirode, moglo i moralo biti riječi. Uostalom, odluka od 31. avgusta, donijeta na sjednici Politbiroa CK KPJ da se pored savjetovanja u Glavnom štabu NOPOJ održi i »proširena sjednica« CK KPJ, nesumnjivo upućuje na zaključak da su pored vojnih pitanja bila prisutna i krupna organizaciono-partijska pitanja koja je trebalo riješiti, pa je o njima svakako i raspravljano u Stolicama.

U toku priprema i pokretanja oružane borbe došlo je do velikih promjena i pomjeranja u organizacijama i rukovodstvima Partije. Mnogi komunisti iz gradova i industrijskih centara napustili su svoje organizacije i rukovodstva i prešli na teren, najvećim dijelom u partizanske odrede, a neki i u rukovodstva koja su nastajala u ustaničkim

žarištima. Ta pomjeranja su pokazala visok stepen mobilnosti partijskih snaga i njihovo efikasno prestrojavanje na nove zadatke. Uprkos tome, taj proces organizacijskog prilagođavanja nije, u cjelini posmatran, tekao saglasno promjenama koje je nosio razvitak oružane borbe. Iako su lokalna rukovodstva na ustaničkim žarištima najčešće već bila u centru ustaničke akcije, a druga u toku širenja te akcije prenosila svoje sjedište iz gradova na teren, na oslobođenu teritoriju, ipak se s tim u vezi sve više osjećala potreba za još odlučnijim organizacijskim promjenama. Često je teret usmjeravanja ustaničke akcije u pojedinim regionima padao na malobrojne organizacije i mjesna ili sreska rukovodstva, a tamo gdje njih nije bilo — na pojedince komuniste koji su upućivani da pokrenu oružanu borbu, dok su brojnije organizacije i rukovodstva ostajali još uvijek u okupiranim gradovima, našavši se, praktično, izvan najznačajnijih zbivanja. Tako se događalo da su malobrojne partijske snage angažovane u cjelini u oružanim ustaničkim formacijama, dok su često prostrana oslobođena područja ostajala bez partijskih kadrova i bez organizovane političke akcije. To je u početnoj etapi ustanka bila gotovo redovna pojava u ustaničkim žarištima u Bosni i Hercegovini, u Lici, pa i u drugim krajevima.

Nedostaju izvori koji bi potvrdili da je u Stolicama prihvaćen stav da se partijska struktura brže i efikasnije pomjera prema novim težištima akcije, ali mjere koje će s tim u vezi biti provedene u sljedećem periodu, osobito u svim krajevima Jugoslavije u kojima je oružana borba uzela šire razmjere, potvrđuju da je takav kurs inaugurisan upravo u ovo vrijeme.

Iz ovog vremena datira takođe i stav da i viša rukovodstva KPJ — oblasni, pokrajinski i centralni komiteti — prenose svoja sjedišta na oslobođenu teritoriju, a da u okupiranim centrima ostavljaju manja operativna rukovodstva, povjereništva i punktove.

U to vrijeme usvojena su i rješenja o organizacionoj strukturi KPJ u partizanskim jedinicama: u četama se stvaraju osnovne organizacije, koje će biti povezane s lokalnim rukovodstvima.¹² Taj je princip odgovarao teritorijalnom karakteru partizanskih jedinica, tj. njihovoj vezanosti za teritoriju na kojoj su nastale. Riješeno je, takođe, da se odlučnije pristupi stvaranju mreže rukovodstava i organizacija Partije na terenu, osobito na oslobođenim područjima. Akcijama partizanskih odreda i njihovim političkim radom u narodu, a

¹² Ovi su stavovi, takođe, izloženi u navedenom pismu Okružnog operativnog rukovodstva KPH za okrug Karlovac.

osobito oslobađanjem pojedinih mjesta i krajeva stvorene su izvanredne mogućnosti za osnivanje organizacija KPJ tamo gdje su one do tada bile najslabije, odnosno gdje ih često nije ni bilo.

*

Činjenica je da se sastanak najodgovornijih ličnosti NOP-a održan u Stolicama 26. septembra 1941. često naziva vojnim savjetovanjem i da se prvenstveno ističu odluke koje se odnose na vojna pitanja. Nema potrebe da ovdje dokazujemo da stavovi ovog Savjetovanja koji se odnose na pitanje jedinstva naroda u NOB-u i na stvaranje organa narodne vlasti po svom fundamentalnom značaju za razvoj rata i revolucije ne zaostaju za onim stavovima koji su se tičali vojne organizacije i vođenja oružane borbe. Zapravo, izgrađivanje vojne organizacije i metoda vođenja oružane borbe, širenje jedinstva naroda u NOB-u i stvaranje i aktivnost nove, narodne vlasti — bila su tri glavna pravca akcije KPJ u ratu i revoluciji, a stavovi u tim pitanjima osnova njene politike i strategije u tom ratu i revoluciji.

Poznato je da su stavovi u tim pitanjima, odnosno da su politika i strategija KPJ saobrazno razvoju NOB-a doživljavali logičnu evoluciju, čije ključne tačke predstavljaju međjaše u pojedinim etapama ili periodima razvitka rata i revolucije. S obzirom na značaj izloženih odluka i stavova, smatrali smo da savjetovanje u Stolicama predstavlja jedan od tih međjaša.

Posmatran s te tačke gledišta, termin »vojno savjetovanje« ne sumnjivo sužava smisao i sadržaj ovog Savjetovanja. Na širi prilaz upućuje i sadržaj i naslov navedenog članka koji je Tito napisao neposredno poslije Savetovanja. Razumije se da »Savjetovanje predstavnika štabova«, kako stoji u naslovu tog članka, u uslovima kada su štabovi imali funkciju i vojnih i političkih rukovodstava ustanka, jer drugih sličnih rukovodećih foruma tada, pa ni dugo vremena poslije toga nije bilo (izuzev Vrhovnog plenuma OF Slovenije), nije samo po sebi sužavalo sadržaj tog savjetovanja na vojna pitanja, tim prije kada se ima u vidu da su, pored Tita i članova rukovodećeg centra CK KPJ, u radu Savjetovanja učestvovala najodgovornije partijske ličnosti iz pojedinih zemalja i pokrajina.

Razumije se da odluke i stavovi zauzimaju mjesto u istoriji ne samo, pa ni prije svega, po tome ko ih je i kako prihvatio i proklamovao, već po tome kakav su uticaj imali na stvarna istorijska kretanja. Posmatrani s tog stanovišta, odluke i stavovi Savjetovanja u

Stolicama ostavili su dubok trag na sav pozniji razvitak rata i revolucije. Analiza razvitka ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u jesen 1941. godine nesumnjivo potvrđuje da su te odluke i stavovi bili temeljna načela u usmjeravanju razvitka NOB-a — u izgradnji vojne organizacije i vođenju rata, u borbi za stvaranje i jačanje jedinstva naroda u NOP-u i u nastajanju i aktivnosti nove narodne vlasti. I, što je najbitnije za ocjenu značaja ovog Savjetovanja, provođenjem tih odluka i stavova u praksi NOP je postigao nove krupne uspjehe koji su omogućili njegov kontinuirani rast.

Ne bi bilo moguće da se u jednom referatu detaljnije analizira provođenje odluka i stavova Savjetovanja, iako je to nesumnjivo predmet naučnog skupa koji za temu ima to Savjetovanje, tim prije što je riječ o veoma raznoobraznim uslovima u kojima su ove odluke i stavovi provedeni ne samo u pojedinim zemljama i pokrajinama, već veoma često i u pojedinim oblastima jedne zemlje i pokrajine. Otud i mnoge specifičnosti u načinu i oblicima primjene tih odluka. Očekujemo da će to biti predmet posebnih saopštenja na ovom skupu.

Stoga ćemo se ovdje ograničiti na pokušaj uopštavanja najznačajnijih pravaca akcije inspirisanih odlukama i stavovima Savjetovanja i postignutih rezultata, i to najprije u vojnoj oblasti.

U jesen 1941. godine na temelju odluka Savjetovanja u Stolicama oružane snage NOP-a na ustaničkim žarištima organizovane su u krupnije vojne formacije — partizanske odrede koji su u svom sastavu imali po nekoliko bataljona. Formirani su štabovi partizanskih odreda, čija su dejstva objedinjavali i usmjeravali glavni štabovi, a u nekim oblastima i oblasni štabovi, odnosno štabovi grupa odreda, te organizovane pojedine službe — za snabdijevanje, za zbrinjavanje ranjenika itd. Tako su u zapadnoj Srbiji i Šumadiji sve partizanske oružane snage u oktobru bile formirane u 12 partizanskih odreda, u istočnoj Bosni u 6, u Bosanskoj krajini u 3, u Hercegovini u jedan, u Crnoj Gori u 4, u Lici u grupu partizanskih odreda, na Kordunu i Baniji u jedan partizanski odred itd.

Ono što ovdje treba posebno istaći jeste činjenica da je rad na izgrađivanju vojne organizacije NOP-a u duhu odluka Savjetovanja u Stolicama svuda primio karakter bitke KPJ za suzbijanje ustaničke stihije i za stvaranje stalnih i čvrstih oružanih formacija koje će imati osnovne kvalitete organizovane oružane sile. U vezi s tim pitanjem vodila se otvorena politička borba sa svim onim unutrašnjim snagama koje su se na riječima izjašnjavale protiv okupatora, a u praksi se suprotstavljale naporima KPJ da vodi oružanu borbu i

stvara oslobodilačku armiju. Bile su to na navedenim ustaničkim žarištima četničke i druge nacionalističke snage koje su u ovom periodu, na jedan ili na drugi način, otvoreno pružale otpor izgrađivanju oružane sile ustanka. Štaviše, borba za stvaranje vojne organizacije na osnovama odluka Savjetovanja u Stolicama ujedno je za mnoga ustanička žarišta bila i borba za savlađivanje oseke ustanka, koja je nastala u prethodnom periodu. Stoga je borba za usvajanje odluka Savjetovanja u Stolicama u pogledu organizacije partizanskih snaga i njihove ofanzivne taktike ratovanja bila najznačajniji dio onog opšteg fronta borbe KPJ za stvaranje što šireg jedinstva naroda i za izgrađivanje i stabilizaciju osnova NOP-a.

Ono što takođe treba istaći kao opštu karakteristiku jeste da su provođenjem odluka Savjetovanja u Stolicama znatno razvijene borbene mogućnosti partizanskih snaga. Stvaranjem krupnijih i čvršćih formacija i štabova nastali su uslovi za planiranje borbenih dejstava u širim razmjerama, za napade na veće okupatorske i kvislinške garnizone, za proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih teritorija. Takva uspješna borbena dejstva donijela su nov ustanički polet i bila bitan podsticaj plimi ustanka u mnogim oblastima (Crna Gora, Hercegovina, Bosanska krajina, Lika, Slovenija itd.). Ovako organizovane i vođene partizanske snage spremnije su dočekale i ofanzivne operacije mnogo nadmoćnijih okupatorskih i kvislinških trupa na pojedina ustanička žarišta. Istina, u takvim operacijama pokazala se nepodesnom teritorijalna organizacija partizanskih odreda, pa su se one završavale gubitkom slobodne teritorije, pa i razbijanjem te teritorijalne partizanske organizacije, ali je isto tako činjenica da su već dostignuti stepen organizovanosti partizanskih odreda i njihovi borbeni i moralni kvaliteti bili onaj faktor koji je omogućio da se održi borbeno jezgro tih snaga i da se, prvenstveno na temelju iskustava iz tih operacija, već krajem 1941, formiranjem 1. proleterske brigade, otvori nova etapa u izgrađivanju oružanih snaga NOP-a.

Najzad, značajno je istaći da su odluke Savjetovanja u Stolicama bile osnova za izgradnju oružanih snaga NOP-a i u kasnijim etapama rata u svim onim krajevima Jugoslavije u kojima je partizanska akcija izrastala u širi ustanički pokret. Oružane snage NOP-a su u svim dijelovima Jugoslavije, ranije ili kasnije, prošle kroz tu etapu razvitka. Štaviše, partizanski odredi, stvarani i izgrađivani na temelju ovih odluka, ostali su jedna od komponenti oružanih snaga NOP-a sve do kraja rata.

Odluke i stavovi Savjetovanja u Stolicama dali su nov impuls na-
porima KPJ u postavljanju i razvijanju političkih osnova NOP-a i

u ostvarivanju jedinstva naroda u oslobodilačkom frontu. Bila je to, po mnogo čemu, presudna etapa borbe za istjerivanje na čitac onih domaćih buržoaskih političkih snaga koje su sve organizovanije i odlučnije istupale s parolama o preuranjenosti oružane oslobodilačke borbe, ispoljavajući spremnost da ne biraju sredstva u nastojanjima da spriječe širenje i rasplamsavanje ustanka. Dva su bitna stava, potencirana na Savjetovanju u Stolicama, bila okosnica akcije KPJ u tom pravcu. Prvi je — njena jasna orijentacija na stvaranje najšireg jedinstva naroda u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Ako je mjestimično u ranijoj etapi i bilo dilema u pogledu osnovnih parola oružane borbe, što se u praksi izražavalo u isticanju revolucionarne, klasne sadržine oslobodilačke borbe, u pojavama sektaških zastranjivanja, u odnosima prema mogućim saveznicima, odnosno onim snagama koje su se na riječima izjašnjavale protiv okupatora, ali i protiv aktivne, oružane borbe, poslije Savjetovanja u Stolicama osnove za takve dileme su otpale. Drugi stav je — orijentacija Partije na postavljene široke političke osnove NOP-a izgrađivanjem njegovih masovnih organizacija koje su podsticale borbenu stvaralaštvo najširih narodnih slojeva i posebno stvaranje narodno-oslobodilačkih odbora kao organa vlasti na oslobođenim teritorijama.

Poznato je da je primjena ovih stavova imala presudan značaj sa stanovišta raspleta u odnosima između NOP-a i četnika D. Mihailovića u periodu koji je neposredno slijedio. Rukovodstvo NOP-a je zaista činilo sve »da se na bilo koji način dođe do sporazuma sa Dražom Mihailovićem za zajedničku borbu«, kako je to formulisao Tito obrazlažući u svom referatu na V kongresu KPJ orijentaciju koju je s tim u vezi dalo Savjetovanje u Stolicama. Strpljiva nastojanja KPJ da se po cijenu maksimalne tolerancije pa i ustupaka osvari saradnja u borbi protiv okupatora imala su izuzetno značenje sa stanovišta sazrijevanja svijesti u narodu o stvarnim ciljevima četničkog pokreta. Zato su nastojanja tog pokreta da ustanak prikaže kao »čisto komunističku stvar« i da ga skrene u vode građanskog rata ostala bez trajnih rezultata, a otvoreni oružani napad četnika na partizane u većini naroda je odjeknuo kao akt nacionalne izdaje.

Širina platforme jedinstva u oružanoj oslobodilačkoj borbi, koja je istaknuta na Savjetovanju u Stolicama, našla je primjenu u specifičnim uslovima u pojedinim zemljama, pa i užim regionima Ju-

goslavije. U Sloveniji je došlo do znatnog proširivanja OF pristupanjem više političkih grupa; u Hrvatskoj je Partija s više upornosti i inicijative ušla u bitku za stvaranje uporišta NOP-a u narodu, uključujući njene napore da nađe oslonce u lokalnim organizacijama HSS itd. Jednom riječju, nastupila je etapa u kojoj je izrazito dominantno mjesto u odnosima unutrašnjih društveno-političkih snaga zauzela dilema: za ili protiv okupatora, za ili protiv oružane oslobodilačke borbe.

Kurs na stvaranje narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti na oslobođenim teritorijama, utvrđen u Stolicama, pobliže je odredio dalekosežnu društveno-političku sadržinu i ciljeve oslobodilačke borbe, ali je u isto vrijeme, i nazivom tih organa i njihovom aktivnošću u borbi protiv okupatora, ukazao na specifične sadržaje i oblike borbe za korjenito preuređenje jugoslovenskog društva u uslovima okupacije i svjetskog rata. Time je, najzad, utvrđen puni sklad između oslobodilačkih i klasnih ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta, koji su se ostvarivali jedinstvenim procesom.

U periodu koji je neposredno slijedio odlukama Savjetovanja u Stolicama, na svim oslobođenim teritorijama bila je postavljena mreža narodnooslobodilačkih odbora. Najviši stepen razvoja narodna vlast je dostigla u jesen 1941. u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Već tada, pored lokalnih, nastali su i djelovali i mnogi opštinski narodnooslobodilački odbori. Primjenom principa neposredne demokratije u načinu stvaranja i oblicima aktivnosti, ovi su odbori izrastali u osnovne organe NOP-a. Svojim radom na mobilizaciji novih boraca, snabdijevanju partizanskih odreda, organizovanju transporta, zbrinjavanju ranjenika, rješavanju privrednih i drugih pitanja na oslobođenim teritorijama, organi narodne vlasti su osigurali da se ove teritorije razviju u snažne oslonce za vođenje oslobodilačkog rata. S druge strane, svojom revolucionarno-demokratskom praksom oni su bili najsnažniji izraz društveno-političke orijentacije ustanka. U njima su narodne mase vidjele garanciju ne samo uspješne borbe protiv okupatora, već i perspektivu ostvarenja svojih socijalnih i nacionalnih stremljenja. Stoga su stvaranje i aktivnost narodnooslobodilačkih odbora objektivno označili revolucionarni smisao i sadržinu narodnooslobodilačke borbe.

Po načinu nastanka, po ulozi koju su imali i po metodu svog rada, narodnooslobodilački odbori nisu bili klasični organi vlasti. Oni su, u stvari, bili centri okupljanja i revolucionarnog stvaralaštva najširih slojeva naroda, odnosno najširi oblik političkog organizovanja na platformi oslobodilačke borbe. Drugim riječima, oni su ujedno izražavali proces stvaranja širokog narodnooslobodilačkog fronta. Štaviše, u onim krajevima zemlje u kojima 1941. nije došlo do šireg ustaničkog pokreta, najčešći oblici okupljanja masa na platformi oružane oslobodilačke borbe bili su narodnooslobodilački odbori. U takvim uslovima odbori su sa stepenom širenja ustanka i stvaranja oslobođenih teritorija postepeno preuzimali i funkcije vlasti.

Uporedo sa izloženim razvojem vojne organizacije i NOP-a u cjelini, treba ukazati i na mjere koje su provođene u pogledu bržeg organizacijskog prilagođavanja Partije uslovima nastalim u vrijeme razgaranja ustanka. Pomjeranja u partijskoj strukturi bila su sastavni dio nastojanja da se izgrade vojne i političke osnove NOP-a, jer su na efikasniji način obezbjeđivala rukovodeću ulogu KPJ u svim pravcima. Ubrzo je prihvaćena jednoobrazna struktura partijske organizacije u partizanskim odredima. Još je odlučnije nastavljena praksa upućivanja komunista iz okupiranih gradova na teren radi pokretanja oružane borbe u pojedinim regionima, odnosno na pojedina ustanička žarišta radi učvršćenja rukovodeće uloge Partije. Na oslobođenim teritorijama je formirana mreža partijskih rukovodstava — sreskih i okružnih komiteta koji su sve efikasnije usmjeravali razvoj NOP-a. Organizovanjem štabova i njihovim pomjeranjem u centar ustaničkog pokreta, a takođe i najviših partijskih rukovodstava, osiguran je neposredniji i efikasniji uticaj cijele Partije i učvršćena njena rukovodeća uloga.

Na taj način, provođenjem odluka i stavova Savjetovanja u Stolicama, u jesen 1941. godine postignuti su trajni rezultati u razvitku ustanka. Oni se, prije svega, ogledaju u tome da je, postavljanjem izložene vojne i političke organizacije, NOP primio jasnu i stabilnu fizionomiju: iz partizanske akcije i ustaničkog pokreta razvijao se trajan oslobodilački i revolucionarni rat.

ZNAČAJ SAVETOVANJA U STOLICAMA U STRATEGIJI NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

Po svom vojno-političkom značaju, Savetovanje u Stolicama spada u red najznačajnijih savetovanja CK KPJ i Vrhovnog štaba održanih u toku NOR-a. Taj značaj proizilazi iz činjenice da je početni period narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe bio najkritičniji i najsudbonosniji, pa prema tome i od fundamentalnog značaja za vođenje i ishod rata u celini. Taj značaj je utoliko veći kad se ima u vidu da su brojne evropske države, u periodu od 1939. do 1941. godine, već bile izgubile rat, između ostalog i zbog činjenice što nisu imale izgrađenu vlastitu koncepciju, doktrinu i strategiju sopstvene odbrane, koje bi odgovarale zahtevima bar njegovog početnog perioda. Uostalom, iz njihove prakse se, u ratu koji je povelu KPJ, nije moglo gotovo ništa koristiti.

Pravi značaj Savetovanja proističe i iz činjenice što je unapred planirano kao sastavni deo koncepcije, doktrine i strategije vođenja narodnooslobodilačke borbe, i što predstavlja prelomni trenutak u kontinuitetu revolucionarnog rada KPJ od 1937. godine. Savetovanje je, u stvari, bilo rezultat:

— prvih Titovih odluka koje su imale dalekosežan politički, a ubrzo se pokazalo i vojni značaj — da se Partija oslobodi zavisnosti sa strane i osamostali kao politička avangarda, a s tim u vezi i da se sedište njenog rukovodstva, CK KPJ, prenese iz inostranstva u Jugoslaviju;

— Pete zemaljske konferencije KPJ, čiju suštinu rada na vojno-revolucionarnom planu izražava i formiranje Vojne komisije CK KPJ i odgovarajućih vojnih komisija pri centralnim, pokrajinskim i oblasnim komitetima, odnosno vojnih sektora i poverenika pri partijskim ćelijama;

— aprilskih sednica Politbiroa CK KPJ na kojima su izgrađene početna, specifična, koncepcija, doktrina i strategija opštenarodnog ustanka, zasnovane na mnoštvu strategijskih elemenata koji su činili trajnu osnovu NOR-a i revolucije;

— Majskog savetovanja CK KPJ sa rukovodiocima iz svih pokrajina na kome su razrađeni osnovni strategijski vojnopolitički problemi neposredne pripreme Partije i zemlje za prelazak iz stanja okupacije u narodnooslobodilačku i revolucionarnu borbu i određeni neposredni zadaci svim partijskim rukovodstvima, organizacijama i komunistima; i

— odluka donetih 4. jula 1941. godine na sednici najvišeg rukovodstva Partije, koje su sadržavale globalnu koncepciju, doktrinu i strategiju narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe, uključujući i orijentaciju na oružanu borbu, partizanske odrede kao organizacijsko-formacijsku strukturu oružanih snaga, partizanske metode i forme borbenih dejstava, korenitu izmenu karaktera postojećeg sistema vlasti, itd.

Odluke usvojene 4. jula 1941. u Beogradu uključivale su i neke elemente strategijskog iznenađenja, koji su CK KPJ obezbeđivali strategijsku prednost u odnosu na okupatora — i u početnom periodu NOR-a i u njegovom celokupnom toku. Te prednosti su se, sem ostalog, ogledale u sledećem:

— okupator nije bio u stanju da proceni i shvati da raspad stare Jugoslavije, njenog vojnog i državnog mehanizma, nije, u isto vreme, značio i uništenje KPJ i njenih organizacija, kao potencijalnog protivnika, sposobnog da nastavi revolucionarni rad, organizuje i povede nov i za okupatora neočekivani rat;

— masovni odziv naroda na ustanak i pretvaranje celokupnog jugoslovenskog prostora u ratište, a cele zemlje u ogroman vojni logor — za okupatora je značio nov, neočekivani udarac strategijskih razmera;

— Komunistička partija Jugoslavije je, iako samo politička partija, za vanredno kratko vreme, uspela da kvalifikovano i sa autoritetom izvrši celokupne specifične ratne pripreme, što, inače, sa dosta teškoća provodi i država — sa svim atributima vlasti i u mnogo povoljnijim uslovima; i

— dubinu, širinu i specifični revolucionarni vojno-politički strategijski sadržaj, dotle i na takav primenjeni način u istoriji ratovanja nepoznatih strategijskih kategorija, okupator nije ni pravilno ni pravovremeno mogao da shvati i proceni.

Početak ustanka bio je strategijski smišljeno proračunat i vezan za završetak koncentracije i strategijskog razvoja nemačkih snaga prema sovjetskoj granici i otpočinjanje agresije na SSSR, odnosno za onaj momenat kad glavnina nemačkih trupa napusti jugoslovensko ratište.

Opšte, veoma teške i složene uslove otpočinjanja ustanka u Jugoslaviji, sem okupacije zemlje, otežavala je i vojno-politička situacija u Evropi pritisnutoj fašističkom okupacijom. Trupe fašističkih sila snažno su prodirale u dubinu sovjetskog prostora i na severno-afričkom ratištu, što je okupatoru ulivalo spokojstvo, a nije otvaralo nikakvu perspektivu nekog bitnijeg narušavanja stanja okupacije u Jugoslaviji.

Zbog tih pogrešnih procena i promašaja strategijskih razmera, napravljenih već na početku ustanka u Jugoslaviji, nemačka strategija će se gotovo kroz ceo rat nalaziti u stalnom zakašnjenju, dok su, s druge strane, CK KPJ, Vrhovni štab i drug Tito uvek bili za toliko u preimućstvu koje im je obezbeđivalo strategijsku inicijativu, što je bilo od presudnog značaja za ishod rata u celini.

Što je vreme u jesen 1941. godine više odmicalo to je sve više rastao strategijski značaj onih 5 sedmica koje je Hitler, aprilskom agresijom na Jugoslaviju na račun plana »Barbarose« izgubio, u čemu je značajne zasluge imala KPJ.

Snaga koncepcije, doktrine i strategije opštenarodnog ustanka i revolucionarne borbe u Jugoslaviji ogleda se u njihovom specifičnom i originalnom vojnostručnom i političkom sadržaju, jer je narodno-oslobodilački rat otpočinjao u uslovima okupacije, kada je sve bitne faktore strategije trebalo tek izgrađivati, i to isključivo u procesu veoma žestoke oružane borbe. One po svojoj suštini predstavljaju rezultat i realizaciju Titovog dijalektičkog, oslobodilačkog, autentičnog i stvaralačkog shvatanja suštine marksističke vojne misli i istorijske uloge radničke klase u savremenim uslovima, i to u okolnostima u kojima su i ta misao i ta uloga potiskivane i zapostavljane posle Engelsa i Lenjina.

Ustanak je bio zamišljen kao stalno narastajuća strategijska ofanziva, što je, inače, jedan od preduslova za uspešan ishod svakog ustanka i revolucije.

Pripremajući izlazak na slobodnu teritoriju zapadne Srbije i održavanja Savetovanja u Stolicama, drug Tito je toj ofanzivnoj koncepciji i svojim ličnim prisustvom dao nove impulse. To je prinudilo nemačku strategiju da pređe u defanzivu, skidajući dve operative divizije sa glavnih frontova, što je ostao jedinstven primer u početnom periodu drugog svetskog rata. Time je dat poseban značaj jugoslovenskom ratištu, pa stoga daleko prevazilazi strategijski značaj prostora uže Srbije.

Izlazak CK KPJ i GŠ NOPO Jugoslavije na slobodnu teritoriju označava ujedno i deo Titove strategijske koncepcije komandovanja i rukovođenja. Njena suština se ogleda u načelu da se vojna i politička rukovodstva ustanka moraju nalaziti na slobodnoj teritoriji, u središtu zbivanja, čime su bila upućena na stvaralački odnos prema ratnoj praksi, oslobođen svih uobičajenih šablona i svake analogije sa drugim regularnim i revolucionarnim vojskama i uslovima pod kojima su one ratovale.

Ako su odluke od 4. jula, nužno, morale biti strategijski globalne, donete u iščekivanju kako će biti prihvaćene, odnosno kakve će rezultate dati — situacija je već posle dvomesečnog ratovanja pokazala da narodi Jugoslavije i različiti slojevi društva, a posebno seljaštvo, narodnooslobodilačku revolucionarnu platformu KPJ prihvataju kao svoje vojno-političke strategijske ciljeve, a KPJ smatraju jedinom rukovodećom snagom sposobnom da stvori novu Jugoslaviju i nove, revolucionarne društvene odnose u njenim okvirima. To je, ujedno, značilo i davanje neograničenog poverenja Partiji i drugu Titu, što su oni prihvatili i kao najveću obavezu pred sopstvenim narodom i istorijom. To će imati neprocenljiv značaj za uspešan ishod oružane borbe.

U letnjim mesecima 1941. ideje sadržane u odlukama od 4. jula postale su moćna materijalna snaga, izražena putem razvoja oružane borbe i oružanih snaga i mnoštva drugih trajno narastajućih faktora, što je uslovalo da su i odluke Savetovanja u Stolicama morale biti znatno konkretnije.

Na Savetovanju u Stolicama sumirani su ostvareni rezultati i izveden vojno-politički bilans dotadašnjeg revolucionarnog rada KPJ kao i početnog perioda narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe. Ono je pokazalo da su početna koncepcija, doktrina i strategija, kao činioци od presudne važnosti za dalje vođenje NOR-a, bile ne samo pravilne već i da su prihvaćene u svim krajevima zemlje, odnosno od svih naših naroda i narodnosti. Upravo njihova uspešna realizacija je potvrdila tezu KPJ da okupacija zemlje ne mora, zapravo da za naše jugoslovenske prilike neće značiti i kraj rata. Jugoslovenska praksa je već tada potvrđivala da se u određenim vojno-političkim uslovima i pod okupacijom može otpočeti i uspešno voditi sasvim novi rat, ali sa drugim vojno-političkim ciljevima, sadržajem, snagama, metodama i oblicima dejstva.

Na Savetovanju su utvrđeni i dalja, konkretna realizacija linije KPJ, odnosno način i tempo ostvarivanja vojno-političkih strategijskih ciljeva, te strategijski plan razvoja narodnooslobodilačke i re-

volucionarne borbe — procenjujući je kao dugotrajan, neravnomeran i veoma složen proces.

U Stolicama je ukazano i na pokušaje iz vana da se razbije jedinstvo KPJ i NOP-a, kao i na osnovne unutrašnje slabosti ispoljene u vidu političkih skretanja, pojava pasivnosti i odstupanja od usvojenih načela.

Takođe su utvrđene i strategijske osnove za jedinstveno komandovanje partizanskim oružanim snagama i rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom. Glavni štab NOPO Jugoslavije prerastao je u Vrhovni štab, dok su pokrajine Jugoslavije koje ih dotad nisu imale, upravo odlukama usvojenim u Stolicama, dobile Glavne štabove NOPO za svoju teritoriju. Na tu odluku se, inače, često gleda sa usko vojnog stanovišta, mada je ona, prevashodno, imala političko-strategijski značaj. Njome je zapravo, obezbeđeno da kasnije, u novoj zajednici naroda i narodnosti Jugoslavije, ne bude ni oslobođenih ni oslobodilaca, već je upravo svakom od naroda i narodnosti pružena mogućnost da se u toj borbi ravnopravno i prema svojim mogućnostima i uslovima iskaže. U najkraćem, upravo formiranjem Vrhovnog štaba i glavnih štabova NOPO već u Stolicama su udareni i prvi temelji budućeg federativnog uređenja naše zemlje i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti.

U tom svetlu ove odluke predstavljaju početak veoma složenog i delikatnog društveno-političkog i nacionalno-revolucionarnog procesa koji je trajao kroz ceo rat, a kao načelo našao svoju realizaciju i u poslednjim ustavnim rešenjima.

U odlukama od 4. jula partizanski odredi su, kao organizacijsko-formacijska struktura oružanih snaga, zamišljeni kao manje grupe jačine do čete, ređe nekoliko četa. Međutim, u vreme Savetovanja u Stolicama bili su stvoreni uslovi za prerastanje partizanskih oružanih formacija u krupnije, iako još uvek teritorijalne, sastave. U vezi sa tim utvrđen je i pravac njihovog razvoja. Odlučeno je da partizanski odredi mogu biti četnog i bataljonskog sastava i da se, po potrebi, mogu objedinjavati u grupe partizanskih odreda, ali i sa trajnijom orijentacijom da se obezbedi njihovo dalje organizacijsko-formacijsko izrastanje.

U vezi sa razvojem oružanih snaga regulisano je i mnoštvo drugih pitanja kao što su: jedinstvena zakletva; nazivi partizanskih jedinica; označavanje boraca; organizacija veze, sanitetske službe, snabdevanja, itd.

Posle Savetovanja partizanski odredi su se razvijali prema jedinstvenim organizacijskim principima, sa jasnom orijentacijom na omasovljenje i čvršćim osloncem na slobodne teritorije.

Izvučena su i određena vojno-politička iskustva iz rada na postojećim slobodnim teritorijama i utvrđene osnove za uređenje i povezivanje mnogih manjih i stvaranje novih slobodnih teritorija kao osnovnog strategijskog preduslova za dalje uspešno vođenje oružane borbe.

Na Savetovanju su razbijene i neke iluzije o brzom završetku rata, koje su, inače, bile prisutne u gotovo svim krajevima zemlje, što je pratilo mnoštvo konkretnih mera, na koje se, ponekad, gleda kao na sitna, pozadinska pitanja.

Za Savetovanje u Stolicama vezane su i neke značajne odluke čija je realizacija usledila nešto kasnije, a koje ukazuju na to koliko je Titova strategija imala jasno opredeljene i usmerene vojno-političke ciljeve na planu unutrašnje i spoljne politike.

U toku priprema za Savetovanje Tito se nosio mišlju da već u Stolicama formira Privremenu revolucionarnu vladu Jugoslavije ili, kako se u jednom dokumentu kaže, Nacionalni komitet oslobođenja, odnosno — neku vrstu narodne vlade Jugoslavije. Ali kako to, zbog nepovoljnih međunarodnih okolnosti i odnosa, nije moglo biti realizovano, to je Savetovanje, gledajući formalno, za tu odluku ostalo osiromašeno. Međutim, u suštinskom smislu to nije bilo tačno, budući da su CK KPJ i Vrhovni štab NOPO Jugoslavije, pored partijskih i vojnih funkcija, gotovo kroz ceo NOR, u isto vreme, imali i ulogu specifičnog ratnog kabineta i parlamenta.

Drug Tito je problem privremeno spustio na republički nivo — organizovanjem »Užičke partizanske republike«, sa svim revolucionarnim atributima jedne države, izvlačeći iz toga politička, organizacijska i druga iskustva od bitnog značaja za dalji razvoj narodno-oslobodilačke i revolucionarne borbe.

Slobodna teritorija u Srbiji je već do Stolice, a naročito posle Savetovanja, dobila potpunije izgrađen sistem narodnooslobodilačke vlasti — od mesnih, preko opštinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora do Glavnog narodnooslobodilačkog odbora kao vrste revolucionarne vlade Srbije. Činjenica da je »Užička partizanska republika« organizovana na početku rata u Srbiji koju su snage velikosrpske reakcije i monarhije, a preko njih i neke velike sile, smatrale svojim najjačim strategijskim uporištem — imala je političko i vojnostrategijsko značenje dalekosežnih posledica.

Za Savetovanje u Stolicama, neposredno ili nešto kasnije, vezana su i tri neuspela pokušaja sporazumevanja sa Dražom Mihailovićem, koja su se razbila oko dva krupna vojno-politička problema:

učešća četničke organizacije Draže Mihailovića u borbi protiv okupatora i izmene sistema vlasti bivše Jugoslavije koja je služila okupatoru kao važan oslonac.

Iako nije raspolagao svim elementima potrebnim za procenu vojno-političkih strategijskih ciljeva i namera velikosrpske reakcije i kontrarevolucije, drug Tito je pravovremeno pronikao u njihovu suštinu i logiku. On je polazio sa stanovišta da su sve snage unutrašnje reakcije u zemlji fašistički, odnosno progermanski orijentisane, već unapred vezale svoju sudbinu za sudbinu okupatora i fašizma. Zapravo, samo je četnička organizacija Draže Mihailovića, pod okriljem izbegličke vlade i drugih reakcionarnih snaga koje su u zemlji i inostranstvu stajali iza njega, pokušavala da lavira — da se organizuje i jača, a da se, u isto vreme, ne zamera okupatoru vođenjem oružane borbe.

Međutim, »legalizacijom« četničkih snaga Draže Mihailovića u Srbiji, tj. njihovim stavljanjem pod neposrednu komandu generala Milana Nedića, četnička organizacija je, čak i organizacijski, trajno upotpunila svoju političku izdaju opštenarodnih interesa, i to na takav način da više nije mogla ni metka ispaliti protiv okupatora, niti se iz njegovog zagrljaja istrgnuti — čak ni 1944. godine, kada su to izričito zahtevali pokrovitelji generala Mihailovića iz inostranstva. U stvari, logika narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe prinudila je četničku organizaciju Draže Mihailovića da već u jesen 1941. godine pokaže svoje pravo lice i politički se demaskira pred narodom.

Neminovni sudar sa četničkom organizacijom Draže Mihailovića ima samo prividan karakter obračuna sa jednim od neposrednih oslonaca okupatora i kontrarevolucije u ratu, jer je političkim eliminisanjem generala Mihailovića ujedno eliminisan i potencijalni oslonac strategije jednog dela velikosrpske i jugoslovenske reakcije i kontrarevolucije. Vojno-politička strategijska suština Titovih nastojanja da ostvari sporazum sa Dražom izražava i odnos Titove vojno-političke strategije prema velikim silama, čiji su se ratni i posleratni interesi ukrštali na tlu Jugoslavije, a posebno u Srbiji. Time je Titova strategija već 1941. godine, eliminisanjem oslonaca velikih sila, počela da razrešava veoma značajne probleme posleratnih odnosa i uređenja zemlje, što je bilo od dalekosežnog značaja.

Kao neposredna posledica tih različitih vojno-političkih strategijskih ciljeva i interesa unutrašnjeg — klasnog i spoljnopoličkog karaktera, neposredno posle Savetovanja u Stolicama je, na užem prostoru »Užičke partizanske republike«, došlo i do vrlo oštrog su-

dara triju strategija, a sedišta njihovih vrhovnih komandi i fizički su se nalazila na veoma uskom prostoru, što je dovelo i do jednog od najoštrijih sudara revolucije i kontrarevolucije na jugoslovenskom ratištu.

Sedište nosilaca nemačke fašističke strategije, a uz nju i onog dela velikosrpske reakcije koja je bila fašistički orijentisana, nalazilo se u Beogradu. Prema toj strategiji, najljućem i najkrvavijem protivniku, nalazilo se sedište strategije KPJ, odnosno CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPO Jugoslavije, u Stolicama, a nešto kasnije u Užicu, udaljeno svega 160—200 km. Između njih, na Suvoboru, nalazilo se sedište vrhovne komande Draže Mihailovića, nosioca strategije izbegličke vlade i onih snaga koje su stajale iza njega, rukovodeći se parolom »Čekati — još nije vreme«. Kako je ta strategija bila direktno usmerena protiv ustanka i oružane borbe, ona se, objektivno, već tada nalazila u službi okupatora. Iako ima dovoljno indicija za prisustvo interesa i drugih strategija, istorija još nije kazala svoju poslednju reč o tome koliko su već i u to vreme u našu narodno-oslobodilačku borbu i revoluciju, preko Draže Mihailovića kao njihovog oslonca, bile umešale svoje prste i neke druge sile, kojima već tada nije odgovarala Jugoslavija onakva za kakvu se borila KPJ i kakva je danas, a čiji je garant bio i ostao drug Tito.

Iako je Savetovanje održano u posebnim vojno-političkim uslovima, njegove odluke nisu okoštale, date fiksno jednom za svagda, već u dijalektičkom jedinstvu, sa otvorenim mogućnostima za dalje usavršavanje i razvoj, u novom kvantitetu i kvalitetu, čim za to budu obezbeđeni odgovarajući preduslovi.

Dalekosežni značaj Savetovanja u Stolicama vidi se i iz činjenica što su neke njegove odluke živele do formiranja Prve proleterske brigade, odnosno do kraja 1941. godine; neke do Prvog ili Drugog zasedanja AVNOJ-a i Zasedanja Ustavotvorne skupštine DFJ, dok neke i danas imaju životnu snagu i ugrađene su u ustavna rešenja, kao što su: federativno uređenje, jedinstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti naše zemlje, jedinstvo oružanih snaga i komandovanja, postojanje glavnih štabova socijalističkih republika i pokrajina, itd.

Ako se traži mesto Savetovanja u Stolicama, na kome je napravljen bilans početnog perioda narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata, odnosno 1941. godine, u koncepciji rukovođenja CK KPJ, VŠ i druga Tita, onda se mora zapaziti da su savetovanja, partijsko-političkog ili vojnog karaktera, često primenjivana, ali da je i svaka naredna ratna godina bila završena sličnim vojno-političkim bilansom razvoja i rezultata borbe. Tako je 1942. godina za-

vršena — Prvim, a 1943. godina — Drugim zasjedanjem AVNOJ-a, 1944. godina — sporazumom sa izbegličkom vladom u Londonu i sa Sovjetskim Savezom, a poslednja, 1945. — Trećim zasjedanjem AVNOJ-a, odnosno Ustavotvorne skupštine DFJ.

Savetovanje u Stolicama je jedinstveno u Drugom svetskom ratu. Svet, u stvari, nema takve 1941. godine kakvu su imali naši narodi. U porobljenoj Evropi, pritisnutoj fašističkom okupacijom, jedine svetle tačke, iza nemačko-sovjetskog fronta, bile su Jugoslavija, sa svojim slobodnim teritorijama, i Engleska. Jedina snaga koja je izvršavala svoj internacionalistički dug prema prvoj zemlji socijalizma bili su KPJ i narodi Jugoslavije. Stoga je Savetovanje u Stolicama imalo izvanredno veliki moralni i vojno-politički značaj. Ono je bilo od bitnog uticaja i na dalji tok narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe naših naroda i na ishod rata u celini. Oružana borba je dobila usmereniji i organizovaniji karakter, rukovođena iz jednog vojno-političkog i strategijskog centra i glavnih štabova.

Savetovanje u Stolicama karakterisali su potpuna samostalnost i nezavisnost u donošenju odluka i rukovođenju narodnooslobodilačkom i revolucionarnom borbom, širina i dubina kvalifikovanih vojno-političkih procena i na nivou jugoslovenskog ratišta i znatno šire.

Da su taj dalekosežni značaj nezavisnog vojno-političkog kursa CK KPJ i razvoja narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe uočavali i neki snažni faktori iz inostranstva, vidi se iz činjenice da je, na primer, odluka o formiranju Prve proleterske brigade, što je usledilo kao akt neposredne realizacije odluka ovog Savetovanja, bila oštro napadnuta.

Savetovanje u Stolicama je pokazalo da razvoj naše narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe samo delimično može da zavisi od spleta međunarodnih odnosa i okolnosti, a da pravo na samostalni i nezavisni put KPJ zavisi, pre svega, od toga koliko smo u stanju da ga odbranimo, sa osloncem na vlastite snage.

Savetovanje u Stolicama imalo je težište na vojnostručnim strategijskim problemima, kao osnovnim sadržajem NOR-a i revolucije, ali treba posebno zapaziti da su njihove strategijske osnove bile tako solidne da nisu bitnije menjane sve do kraja rata, već samo usavršavane. Međutim, ono je pokazalo da je Titova vojno-politička revolucionarna strategija, već od 1937. godine, imala precizno definisane elemente, i to kako na unutrašnjem tako i na spoljnopoličkom planu.

U vreme Prvog zasjedanja AVNOJ-a opšti razvoj narodnooslobodilačke borbe pratio je dalji, još snažniji razvoj naših oružanih

snaga koje su već bile izrasle u NOVJ i oružanu silu strategijskog značaja. Pa ipak, Prvo zasjedanje AVNOJ-a nije moglo otići daleko od snažne političke manifestacije, što je bilo uslovljeno onim istim međunarodnim okolnostima i obzirima koji su, na spoljno-političkom planu, važili i godinu dana ranije.

Već krajem 1943. godine razvoj NOP-a i naših oružanih snaga, naraslih na oko 300.000 boraca, postali su takav strategijski faktor koji je omogućio da se zaokruži bilans revolucionarne strategije na unutrašnjem i spoljnopoličkom planu. Stoga su odluke usvojene na Drugom zasjedanju AVNOJ-a bile izraz potpuno samostalne i nezavisne procene međunarodnih odnosa, zbog čega su i mogle značiti onako odlučan odgovor svim posleratnim aspiracijama velikih sila prema Jugoslaviji. U stvari, ovim odlukama je zaokružen složen proces borbe za potpunu međunarodnu afirmaciju nove Jugoslavije. Zbog toga su i ove odluke bile još oštrije napadnute od nekih velikih sila, stavljenih u isti položaj, ali to je već bio izraz njihove nemoći.

U tom ratnom, kao i posleratnom, kontinuitetu vojno-političke strategije KPJ, drug Tito i vidi vojno-politički značaj Savetovanja u Stolicama, istina još uvek nedovoljno izučen, ističući da je to bilo naše najvažnije savetovanje održano u toku NOR-a, a Stolica jedno od naših najznačajnijih istorijskih mesta.

Pukovnik
dr Gojko MILJANIĆ

SAVETOVANJE KAO OBLIK RUKOVOĐENJA U NOR-u

U toku NOR-a i revolucije održan je veći broj savetovanja ili širih sastanaka vojno-političkih rukovodstava svih stepena, a cilj svih njih i svakog ponaosob bio je da se, u duhu usvojene politike KPJ, usmerava i usklađuje razvoj događaja i unapređuje način rukovođenja narodnooslobodilačkom borbom širom zemlje. U stvari, gotovo sve važnije odluke i stavovi, bilo od opštejugoslovenskog ili regionalnog značaja, usvojeni su na sastancima ili savetovanjima ši-

reg rukovodećeg sastava i tako usvojeni predstavljali platformu za dalji rad i delovanje u određenoj etapi razvoja, odnosno u operativnoj situaciji kada se radilo samo o vojnim pitanjima. Takav stil rada u rukovođenju pokretom u NOR-u unela je KPJ na osnovu sopstvenog iskustva proverenog u ilegalnim uslovima borbe.

Sadržaji rada svih savetovanja proisticali su iz globalnog programa i usvojene platforme KPJ za sprovođenje NOR-a i revolucije putem oslobodilačke borbe svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Podaci ukazuju na to da je najveći broj savetovanja održan u prve dve godine rata, što je bio izraz praktične potrebe za pridobijanjem najširih masa za platformu i ciljeve oslobodilačke borbe, za utvrđivanje sopstvenih, u osnovi nepoznatih, puteva razvoja revolucionarne vojne organizacije, usvajanje i prihvatanje originalnih, dotad malo poznatih principa taktike partizanskog ratovanja. Pri analizi značaja i sadržaja rada tih brojnih savetovanja, moguće ih je grupisati na vojna i politička, a najčešće vojno-politička; opštejugoslovenska i regionalna, te ona operativnog značaja.

Među svim savetovanjima održanim do Drugog zasedanja AVNOJ-a, najznačajnija su, svakako, dva iz 1941 — Majsko, održano u Zagrebu, i vojno-političko, održano u Stolicama. Oba su, dakle, održana u razmaku od samo pet meseci u godini i neposredno iza Pete zemaljske konferencije KPJ. Poruke oba savetovanja su — s obzirom na složenost tog perioda u našoj istoriji, brz razvoj događaja i krupne promene situacije na unutrašnjem i međunarodnom planu, te sadržaj pitanja kojima su se bavila — imale trajnu vrednost, a zaključci usvojeni na njima bili su od prevashodnog značaja za tok i rezultate rata i revolucije u celini. Oba savetovanja su bila u logičnoj vezi i revolucionarnom kontinuitetu sa odlukama i predviđanjima Pete zemaljske konferencije KPJ o putevima i načinima rešavanja suštinskih pitanja u narednim etapama pa i tokom čitavog rata, a odluke donete u Stolicama su ne samo u misaonom i dijalektičkom, već i u neposrednom kontinuitetu sa zaključcima usvojenim u Zagrebu, o čemu se na ovom naučnom skupu, u kontekstu široke rasprave o sadržaju, karakteru i istorijskom značaju odluka usvojenih ovde pre 35 godina, posebno već govorilo, pa tome dodajem samo činjenicu da su ta dva istorijska savetovanja bila uvod u izuzetno značajnu i korisnu ratnu praksu — da se vojno-politička savetovanja prevashodno koriste kao oblik rukovođenja NOR-om.

Rezultat takve orijentacije Partije bio je očevidan: u svim pokrajinama Jugoslavije, posebno u prve dve godine NOR-a, održano

je više značajnih savetovanja sa vojnim i političkim rukovodstvima, a ovom prilikom podsećamo samo na neka.

Samo deset dana uoči Savetovanja u Stolicama (dakle 16. septembra) u selu Dulenima kod Kragujevca održano je kraće savetovanje članova Glavnog štaba NOPO za Srbiju i komandanata i komesara šest najbližih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Tom prilikom su usvojeni zadaci koji su bili u neposrednoj vezi sa planom vrhovnog vojnog rukovodstva o proširivanju slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji — za izlazak rukovodstava NOP iz Beograda i za održavanje svesjegoslovenskog vojno-političkog savetovanja u Stolicama. Odluka usvojena na savetovanju u Dulenima — da se u NOP odredima formiraju bataljoni — dobila je u Stolicama opštejugoslovenski značaj, što je, verovatno, i tamo bila inicijativa Vrhovnog komandanta.

Ovom prilikom je potrebno ukazati bar još na dva značajnija savetovanja održana u Srbiji — na planini Kukavici, održano februara 1943, i na pl. Bukulji, održano aprila 1943. godine. Na njima je obeležen kraj jedne veoma složene etape u razvoju NOP-a u Srbiji, u periodu 1942—1943, i početak nove etape, u kojoj se snažno razvila narodnooslobodilačka borba. Odluke da se stvaraju veće jedinice i formiranje brigada, kao prvih jedinica te vrste i veličine u Srbiji, predstavljali su garanciju za prelazak u odlučnu i prema razmerama sve širu borbu protiv neprijatelja, što je narodnooslobodilačkom pokretu u ovom delu zemlje dalo nove dimenzije.

Neposredno posle Stolica održano je više savetovanja, a najbrojnija su održana u Hrvatskoj i na Kosovu i Metohiji. Pod rukovodstvom Glavnog štaba NOPO za Hrvatsku je, na primer, samo u periodu do aprila 1942. održano šest savetovanja. Na savetovanju u Krbavici, održanom 15. oktobra, prenete su odluke usvojene u Stolicama i odlučeno da se formira Glavni štab, a umesto dotadašnjeg jednog odreda u svakoj oblasti se radi na stvaranju više NOP odreda. Na savetovanju u selu Zbjegu, održanom krajem januara 1942, dogovoreno je o merama za sprovođenje zadataka koji su proisticali iz prvog Titovog pisma vojnom rukovodstvu u Hrvatskoj, pri čemu je trebalo sprovesti zahtev da se obezbedi čvršće rukovođenje narodnooslobodilačkim partizanskim odredima. Posle drugog Titovog pisma, u martu 1942, održano je kraće, a zatim od 8. do 11. aprila i šire savetovanje, kome su prisustvovali komandanti odreda i bataljona, gde je odlučeno da se izvrše izmene u rukovođenju, i to tako što će se ukinuti štabovi grupa odreda, a njihove funkcije preneti na štabove operativnih zona kao širih regionalnih vojnih rukovod-

stava. Za razvoj NOP-a u Dalmaciji osobito je bio značajan sastanak članova štaba 4. operativne zone sa Vrhovnim komandantom na planini Cincaru u leto 1942, gde su bili prisutni i komandanti GŠ NOPO za Hrvatsku i Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Sprovođenje usvojenih odluka i zaključaka koje je dao Vrhovni komandant snažno je uticalo na mobilizaciju novih boraca i formiranje grupe partizanskih brigada u toj oblasti, tako da su se oružane snage revolucije umnogome ojačale masovnim prilivom boraca iz Dalmacije.

Na Kosmetu, pod rukovodstvom Oblasnog komiteta KPJ, do kraja 1943. godine je održano sedam partijskih savetovanja. Osnovna pitanja kojima su se bavila ta savetovanja — iako su nazivana partijskim — bila su prevashodno od vojnog značaja, kao što je: pokretanje masa albanske narodnosti u borbu; formiranje bataljona i odreda; stvaranje Glavnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju, itd. Svako od tih savetovanja predstavljalo je, u stvari, korak dalje u jačanju oslobodilačke borbe u celini, što je i bio primarni zadatak Oblasnog komiteta KPJ i partijskih organizacija, a to je proisticalo iz činjenice što je Partija u NOB-u imala rukovodeću ulogu.

Posle prvih ustaničkih akcija i okupatorske reakcije, u Sloveniji je, sredinom avgusta 1941, održano savetovanje sa vojnim rukovodiocima ustaničkih jedinica. Trebalo je, posle prvih neuspeha ustanika praćenih represalijama okupatora, pribitati snage i sprečiti jenjavanje ustanka — prelaskom u akcije širih razmera. Slično je bilo i sa savetovanjem održanim 8. avgusta u Crnoj Gori, u vreme kada su se ustaničke snage, pod pritiskom italijanske ofanzive, povukle, čime je ustanak osetno splasnuo. Upravo zbog toga je na tom savetovanju trebalo realno oceniti uzroke neuspeha i preduzeti efikasne mere za ponovnu mobilizaciju i pokretanje masa u oružanu borbu. Na narodnom savetovanju u Crnoj Gori, 15. novembra, nacionalnom vojnom i političkom rukovodstvu su prenete odluke usvojene u Stolicama, obrazovan je Glavni štab i formirano šest većih partizanskih odreda bataljonskog sastava.

Za razvoj NOP-a u Makedoniji u toku 1943. i 1944. godine od posebnog značaja su bila tri poznata savetovanja — u Prespi, Fuštenima i Manastiru Prohor Pčinjski. Sva ta savetovanja, mada poznata kao partijska, bavila su se, pre svega, vojnim pitanjima. Tako je u Prespi, avgusta 1943, odlučeno da se pristupi formiranju bataljona i brigada, te da se težište borbenih dejstava iz zapadne Makedonije prenese na jug. Savetovanje u selu Fušteni, kome je prisustvovalo

i 180 boraca komunista, značilo je i neposrednu pripremu rukovodećeg sastava, komunista i boraca, za izvršenje poznatog Februarskog pohoda u istočnu Makedoniju i dolinu Vardara. Na zajedničkom savetovanju vojnih rukovodilaca iz južne Srbije, Kosova i Makedonije, održanom u Manastiru Prohor Pčinjski u proleće 1944, obrazovan je zajednički, Operativni, štab za rukovođenje svim snagama i borbenim dejstvima na prostoru tri susedne oblasti, što je, s obzirom na vojno-geografski položaj tog prostora, bilo izuzetno značajno, a i za produbljivanje bratstva i jedinstva i međusobnog poverenja.

U važnija savetovanja u toku NOR-a mogu se ubrojiti i savetovanja održana u Ivančićima (Bosna), na Kozari, u Pećincima (Srem), u Slavoniji i Istri, i druga. Takva savetovanja, kao osvedočena praksa u radu i rukovođenju, usvojena pre svega radi što potpunijeg shvaćanja postojećih zadataka, usaglašavanja stavova o bitnim zadacima i što potpunijeg angažovanja svih snaga u izvršavanju zajedničkih obaveza — prihvaćena je i u radu nižih rukovodstava. U vezi sa tim održana su brojna savetovanja regionalnog značaja (srez, okrug), obično partijska i vojna, kao i u vojnim jedinicama (brigada, divizija). Tim savetovanjima su, obično, pored rukovodećih vojnih i političkih kadrova prisustvovali i članovi KPJ.

Treću grupu savetovanja čine ona koja su održavana u toku izvođenja operacija i na kojima su, najčešće pod rukovodstvom Vrhovnog komandanta ili u organizaciji drugih viših štabova, rešavana pitanja od operativnog značaja. Teško je i utvrditi, a još teže povući preciznu granicu između savetovanja i sastanaka Vrhovnog komandanta sa komandantima najbližih jedinica, ali to za našu temu i nije bitno, odnosno najbitnije je da su na svima donošene značajne odluke za delovanje rukovodstava. U tu vrstu savetovanja Vrhovnog komandanta sa članovima Vrhovnog štaba, komandantima neposredno potčinjenih jedinica ili štabova sa teritorije gde se VŠ nalazio, spadaju, sem ostalih, savetovanja održana u Drenovi, Rogatici, Zelenjori, Cincaru, Mliništima, Oštrelju, Bihaću, Duvnu, Gračanici, Donjem Kruševu, Mratinju, Kladnju, Jajcu, Drvaru, Visu, Beogradu i dr. Praksa u radu Vrhovnog komandanta bila je da, kad god je to s obzirom na situaciju bilo moguće, pri donošenju važnijih odluka čuje mišljenje svojih saradnika i potčinjenih komandanata, što je zahtevao i od njih i što je bilo od višestrukog značaja za sticanje neposrednog uvida u stanje na bojištu i donošenje što boljih odluka.

To je i na potčinjene vrlo pozitivno delovalo, sem ostalog što su oni u tome videli odlučne stavove druga Tita i drugih rukovodećih kadrova.

Iako bi se, na prvi pogled, moglo shvatiti da su brojna vojno-politička savetovanja održana u NOR-u po sadržaju bila istovetna, suština je posve drugačija, jer se analizom dolazi do zaključka da je svako od njih imalo određene karakteristike, koje su bile rezultat stvarnih prilika i potreba u određenoj oblasti ili etapi razvoja, što je i opredeljivalo sadržaj rada.

Savetovanja su, najčešće, bila vojno-političkog karaktera, sa nešto većim naglaskom na vojnim pitanjima, što je i sasvim razumljivo kada se ima u vidu činjenica da su se pred Partiju i sva rukovodstva, pred narodne mase i oružane snage revolucije, pre svega postavljali zadaci koje je nametala oslobodilačka borba kroz koju je, u isto vreme, trebalo ostvariti političke i revolucionarne ciljeve rata, što i jeste bitna specifičnost NOR-a. Kritičkom ocenom pređenog perioda ili izvedene, i u okviru toga, stečenih iskustava, analizom trenutne situacije u sklopu opštih ratnih prilika i ciljeva rata, dolazilo se i do realno najcelishodnijih zaključaka za svaku narednu etapu. Zajednički usvojeni stavovi predstavljali su osnovnu platformu za delovanje rukovodstava u narednom periodu borbe.

Primenom takvih metoda rada izražavao se i potvrđivao svoju vrednost nov, najneposredniji odnos među rukovodećim ljudima i rukovodstvima različitih stepena, čime se razvijalo međusobno poverenje i uzajamna odgovornost u radu i rukovođenju. To je bio i originalan oblik kolektivnog rukovođenja, pri čemu nije narušavana disciplina i princip subordinacije u vojsci, niti demokratski centralizam u Partiji. Savetovanja su bila i važan oblik razmene stečenih iskustava u borbi. To je utoliko značajnije jer je bila reč o ratu u kome je primenjena originalna ratna veština, pa je zato trebalo stalno, i u procesu borbe i izgradnje oružanih snaga, pronalaziti najcelishodnija rešenja koja je ta ratna praksa istakla. Pri oceni značaja savetovanja u NOR-u treba imati u vidu i činjenicu da je za mnoge rukovodeće kadrove razmena raznovrsnih iskustava stečenih u borbi (za što su savetovanja bila veoma pogodna prilika), uz ratnu praksu, bila i jedina škola, tako da su učesnici sa svakog savetovanja odlazili sa jasnijim stavovima za rad u narednoj etapi borbe, pri čemu su mogli delovati na osnovu jedinstvene koncepcije i bez čekanja na pismena ili usmena naređenja koja su sa dosta teškoća i, neretko, sa zakašnjenjem stizala.

KONCEPCIJA VERMAHTA ZA GUŠENJE USTANKA

Razvoj događaja na sovjetskom i jugoslovenskom ratištu u leto 1941. pokazao je da je Hitler, sem drugih pogrešnih procena, prevideo mogućnost pokretanja i vođenja partizanskog rata, odnosno pružanja intenzivnijeg otpora u pozadini snaga Vermahta, u okupiranim regionima i državama. A upravo takav, partizanski rat velikih razmera, nastao iz najšireg narodnooslobodilačkog pokreta, vođen je već u drugoj polovini 1941. godine na jugoslovenskom ratištu i u pozadini snaga Vermahta na teritoriji SSSR-a i za njegovo ograničavanje i ugušivanje Vrhovna komanda Vermahta je još s početka morala da odvajati znatne snage. Očevidno je bilo da nacistički stratezi munjevitog rata nisu računali s partizanskim načinom ratovanja na jugoslovenskom ratištu 1941, odnosno da je to za njih bio nov, nepoznat fenomen. Jedan od dokaza za to je i predislokacija 330.000 vojnika Vermahta koji su učestvovali u napadu i okupaciji Kraljevine Jugoslavije, aprila 1941. godine, i njihovo angažovanje na istočnom frontu. To ostavljanje malobrojnih nemačkih snaga na delu Jugoslavije koji je okupirao Treći Rajh bio je, sem ostalog, jedan od povoljnih uslova za to da Komunistička partija Jugoslavije otpočne organizovanu oružanu borbu protiv okupacionih snaga i prvih, prilično nejakih formacija kolaboracionista. U stvari, broj vojnika Vermahta i folksdojčerskih formacija u vreme početka ustanka, u julu 1941, na nemačkim okupacionim teritorijama (u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u Srbiji i na anektiranoj teritoriji Slovenije u korist Nemačkog Rajha) nije bio veći od oko 46.500.

A kada se suočila sa partizanskim ratom najširih razmera, Vrhovna komanda Vermahta i njene potčinjene komande su, u toku 1941, pokušavale da uguše ustanak i unište ili bar parališu aktivnost brojnih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda širom Jugoslavije; prvo — policijskim merama i snagama; drugo — specijalnim formacijama Vermahta — jagd-komandama, odnosno poternim odeljenjima, i promenama u sistemu vojne uprave i komandovanja; i treće — operativnim trupama Vermahta, tj. izvođenjem operacije širih razmera na području zapadne Srbije.

Zajedničko u primeni svih tih mera i u dejstvima svih tih snaga bile su surovost i bezobzirnost u preduzimanju akcija radi odmazde i zastrašivanja, te široka primena lažne propagande.

U svom prvom nastupu, policija i služba bezbednosti su imale za cilj da se odmah, policijskim merama i snagama, obračunaju sa komunistima i svima koji ih podržavaju. U totalnoj akciji, koju su simbolično nazvali »Internacionala«, pokušali su, u junu i julu 1941, da pohapse sve evidentirane komuniste, a pogotovu njihove rukovodioce, i strpaju ih u zatvore i koncentracione logore. No uprkos činjenicama da je i te mere Hitlerova policija preduzela planski i da su je svesrdno i svestrano potpomogli kolaboracionisti, na nemačkoj okupacionoj teritoriji su pohapšeni samo pojedinci i manje grupe komunista.

Visoka politička budnost, sveobuhvatne pripreme za predstojeće događaje i neznatni gubici boraca iz redova KPJ i SKOJ-a, omogućili su KPJ, sa Josipom Brozom Titom na čelu, da odoli svim nacističkim merama i metodama, prevaziđe sve poteškoće i uspešno povede opštenarodni ustanak kao uvod u bespoštedan rat naših naroda i narodnosti protiv okupatora i kolaboracionista.

Već u julu 1941. nemačkom okupatoru je bilo jasno da su ustanici svoje akcije usmerili na to da, pre svega, parališu železničke pruge i puteve i ruše objekte na njima, kidaju tt-linije, pale žita, garaže, automobile i dr., vrše sabotaže u fabrikama i saobraćaju, ubijaju pripadnike Vermahta i kolaboracionista. Suočeni sa tako složenom situacijom, nemačka okupaciona uprava i njene ustanove već od kraja juna 1941. preduzimaju i ove mere: stavljaju u povećanu borbenu gotovost sve snage i sredstva; vrše demonstrativne pokrete trupa, naročito motorizovanih; obezbeđuju jakim stražama javne ustanove, pogone, mostove i druge objekte; pojačavaju patrolnu službu na ulicama; ograničavaju kretanje građana itd. Uz sve to, preduzimaju i mnoštvo kaznenih i zastrašujućih mera praćenih propagandom.

Mere odmazde su već u početku ustanka bile sastavni deo policijskih mera »obračuna sa komunistima«. Grupna streljanja komunista i nevinog stanovništva vršena su već od početka jula 1941. i nastavljena tokom celog tog meseca, i to u grupama od 10 do preko 100, tako da je samo u Srbiji od 22. juna do 2. avgusta streljano 412 lica. Pored streljanja i vešanja, zatim odvođenja u zatvore i koncentracione logore talaca, itd., kaznene ekspedicije su palile pojedine kuće i gazdinstva, sela i gradove.

Propagandni organi Vermahta takođe su se uključivali u te prve akcije protiv komunista, nastojeći da aktivnost KPJ na pripremanju

i dizanju ustanka uspore i parališu putem radio-emisija, napisa u novinama, plakata i letaka. Te prve akcije odmazde i zastrašivanja na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH je, po Hitlerovoj direktivi, vršila ustaška vlast pod kontrolom predstavnika i snaga Vermahta. Ustaše su već od maja 1941. streljale, vešale, klale i bacale u jame na stotine lica, a hiljade su prisilno preseljene ili odvedene u koncentracione logore.

Prva akcija totalnog obračuna sa komunistima i njihovim pomagačima bila je u nadležnosti policije i izvedena je uz delimičnu pomoć trupa, primenom brojnih mera odmazde, zastrašivanja i lažne propagande, ali njome komunisti, po oceni Komande Jugoistoka, nisu sprečeni u širenju svojih ideja, u »huškanju« stanovništva da se diže na ustanak, u vršenju akata sabotaze, čime je paralisano izvršavanje zadataka Vermahta na Jugoistoku. Nemački vojno-upravni komandant u Srbiji je tome dodao da ni hapšenje 713 komunista (od kojih je 320 streljano u julu 1941) nije dalo očekivane rezultate. Tih dana je nastala ideja i konstatacija Feliksa Benclera, opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Trećeg Rajha, da treba nastojati da se tuku Srbi protiv Srba, da je došlo do pojačanog angažovanja nacionalističkih krugova, da je držanje Draže Mihailovića u početku ustanka bilo nejasno, itd. nisu suštinski uticale na odvrćanje masa od borbe protiv Vermahta i njihovih saradnika niti sprečile dalji razvoj NOP-a, mada su, bar u izvesnoj meri, otežale položaj NOPO Jugoslavije. I nemačka vojna uprava u NDH je, analizom događaja, došla do zaključka da se radi o jedinstvenoj protivakciji i oružanoj borbi pod vodstvom KPJ i da, se, pored ustaša i domobrana, moraju angažovati i snage Vermahta.

Kad je Hitler procenio da se primenom policijskih mera i angažovanjem policijskih snaga nemoguće uspešno suprotstaviti jedinstvenom NOP-u na jugoslovenskom prostoru, zahtevao je veće naprezanje trupa kako bi što pre uspostavile »mir i red«. Tako su prestali da ustanak u Jugoslaviji tretiraju kao »nemir«, a Vrhovna komanda Vermahta je već 13. avgusta 1941. dotadašnju nadležnost policije i službe bezbednosti za borbu protiv komunista i ustanika prenela u nadležnost snaga Više komande 65 za naročitu upotrebu.

Sredinom avgusta 1941. Vrhovna komanda Vermahta je, dakle, pokušala da, angažovanjem specijalnih vojnih snaga i uz sadejstvo sopstvene policije i što šireg kruga kolaboracionista, razbije NOPO Jugoslavije i spreči njihove akcije. Zato su formirane jagdkomande — jedna do dve u svakom bataljonu, sastavljene od jednog oficira i 30—50 podoficira i vojnika. Svaka divizija je dobila određenu zonu angažovanja, koju je zatim ona delila na pukovske rejone, a ovi

na bataljonske odseke. Tako su komandanti bataljona bili i komandanti odseka, odgovorni za »ofanzivnu borbu« u svom odseku. Tim jagdkomandama su pridodavani tenkovi, sredstva veze, policajci, agenti, feldžandarmi, tumači-folksdojčeri i kolaboracionisti. Svaka jagdkomanda je u rejonu sopstvenog angažovanja svoja dejstva uglavnom svela na akcije kaznenih ekspedicija — streljanja i vešanja pojedinaca i grupa, paljenje kuća i sela, pljačku dobara, itd. Međutim, partizanski odredi su za jagdkomande, sem nekoliko izuzetaka, bili nedostižni, bolje reći neuhvatljivi. Otuda je i opšta tadašnja ocena svih nemačkih komandi na Jugoistoku da se na čitavoj teritoriji Jugoslavije pod kontrolom Vermahta iz časa u čas povećava aktivnost partizanskih odreda, da je borba sa njima sve teža i da su akcije partizana sprečene samo u retkim slučajevima.

Za svoja protivdejstva na političkom i vojnom planu Nemci su se najpre koristili zaplenjenim Uputstvom o zadacima NOPOJ, koje je Glavni štab usvojio i objavio u Biltenu broj 1. Oni su ga na nemački jezik preveli 19. avgusta 1941. godine, pridajući mu velik značaj za svoja sledeća dejstva, a zatim su 19. septembra 1941. zaplenili Uputstvo za vođenje partizanskog rata koje je, verovatno, usvojio PK KPJ za Srbiju. Upravo odredbama tog uputstva Nemci su prilagodili sve svoje dalje mere, a posebno dejstva jagdkomandi, ali je uspeh, prema oceni nemačkih komandi, i tog puta izostao. U vezi sa tim i sam komandant oružanih snaga na Jugoistoku konstatuje 5. septembra 1941. da u zapadnoj Srbiji bukti oružani ustanak, i to pod dobrom komandom; u njemu ne samo što ne prestaju prepadi i sabotaže već se izvode i napadi znatnim snagama. Uskoro je priznato i to da je teritorija uz Drinu, zapadno od linije Šabac — Valjevo — Rogatica, pod vlašću »ustanika«.

To je bio osnovni razlog za zahtev komande na Jugoistoku za dovođenje jedne operativne divizije, na jugoslovensko ratište, s obzirom da je iscrpla sopstvene rezerve u jačini od oko 6.000 vojnika (5 četa, 2 bataljona i 1 puk) prebačene uglavnom iz Grčke. Tom zahtevu je Vrhovna komanda Vermahta udovoljila 14. septembra i na uzavrelo jugoslovensko ratište uputila 342. pešadijsku diviziju (9.767 starešina i vojnika) i štab 18. korpusa s generalom pešadije Francom Bemeom na čelu, kao opunomoćenim komandantom svih trupa na jugoslovenskom ratištu. S istim ciljem su na Jugoistoku, zbog važnosti balkanskog ratišta, a pogotovu Jugoslavije, sprovedene promene u sistemu vojne uprave i komandovanja trupama Vermahta. Promene su vršene 21. juna, 16. septembra i 4. decembra 1941, a sve su preduzimane sa ciljem da se na jugoslovenskom ratištu spreče

opštenarodni ustanak i naglo narastanje partizanskih snaga. U jesen 1941. Nemci su kao najugroženije područje procenili zapadnu Srbiju i, u vezi s tim, predvideli da u njoj izvode operacije širih razmera, zapravo pravi rat na tlu Jugoslavije, u njihovim dotadašnjim planovima svakako nepredviđen.

Suočen sa stvarnošću, a to znači i činjenicom da su sve mere i dejstva Vermahta i uz pojačano angažovanje trupa početkom septembra 1941. propali, čime su im propale i namere da što pre izmene situaciju u svoju korist — feldmaršal List je 16. septembra 1941, shodno Hitlerovoj direktivi, naredio generalu Bemeu da uguši ustanički pokret u Srbiji i istočnoj Bosni (deo NDH).

Na vojnom savetovanju komandanata Vermahta u Beogradu, održanom neposredno pred Savetovanje u Stolicama, feldmaršal List je ocenio da se od tada na ovom prostoru vodi pravi rat, da u svemu jedino odlučuju vojne potrebe i mogućnosti, pri čemu će uspesi na vojnom polju rešiti i ostale, dakle privredne, političke i druge probleme.

General Beme je svojim trupama naredio da vojnom silom uguše ustanak, unište ili razbiju NOPO Jugoslavije i njihovo vrhovno vođstvo, povrate izgubljenu teritoriju i, primenom drastičnih mera, kazne stanovništvo. Izvršenju tog zadatka nije pristupljeno po planu određenih operacija ili u etapama, već, shodno datoj situaciji i vremenu, izvođenjem mnogih uzastopnih operacija, počev od 24. septembra do 4. decembra 1941. godine. Operacije su izvođene radi stvaranja mostobrana u rejonu Šapca; osvajanja Mačve; izbijanja na liniju Cer — Iverak; povratak Krupnja i doline Jadra; zauzeća Valjeva; čišćenja Tamnave; te operacije u dolini Zapadne Morave i u predelu Užica.

Ojačana 342. pešadijska divizija je svoja dejstva počela svirepim merama odmazde. Samo u Šapcu je ta divizija streljala 830, a u logore oterala 8.400 lica. Do 9. oktobra 1941. divizija je streljala 1.215, a internirala u koncentracione logore preko 17.000 lica. I 125. pešadijski puk je do 7. oktobra streljao 1.043 lica. Broj streljanih samo u Srbiji u oktobru 1941. iznosio je preko 16.000 lica, a u isto vreme su u logore internirane desetine hiljada ljudi, spaljeno na hiljade kuća, opljačkana stoka, hrana itd. Iz tih i drugih zlodela proizlazi nedvosmislen zaključak da akcije »čišćenja«, koje su preduzele trupe Vermahta u jesen 1941, nisu bile usmerene samo protiv jedinica NOPO Jugoslavije, već je to, u pravom i punom smislu, bio rat protiv celokupnog stanovništva zapadne Srbije. O žestini tog rata, vođenog u jesen 1941, govore i gubici snaga Vermahta: 327 mrtvih (do 25. 10. 1941. poginulo je 69 oficira Vermahta), 708 ranje-

nih i 474 nestala — zarobljena, od kojih je 316 oslobođeno u Užicu. O žestini tog rata svedoči i podatak da su se snage Vermahta znatno povećale u poređenju sa vremenom početka ustanka, jer je već 15. oktobra 1941. na teritoriji uže Srbije i Banata bilo 56.000 vojnika i policajaca. Kako je 7. novembra u ovaj deo Jugoslavije pristigla i 113. pešadijska divizija (10.896 vojnika i oficira), te formiran jedan odred belogardejaca jačine 1.500 vojnika, to se taj broj krajem novembra 1941. povećao na 68.396.

Na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH takođe je došlo do povećanja snaga Vermahta, i to za pet landesšicen bataljona, tako da je ukupno brojno stanje nemačkih snaga na toj teritoriji iznosilo oko 13.000 vojnika i policajaca. Sve u svemu, na nemačkoj okupiranoj teritoriji u Jugoslaviji je krajem novembra 1941. bilo preko 81.000 pripadnika Vermahta. Međutim, prilikom navođenja broja pripadnika Vermahta koji su se nalazili na našem tlu u to vreme, treba imati u vidu i broj ljudstva kolaboracionističkih snaga koje su u vreme tih akcija na celom jugoslovenskom prostoru bile pod komandom Vermahta. U toku borbi u zapadnoj Srbiji kolaboracionističke snage su znatno otežale položaj NOPOJ. Pokret Draže Mihailovića koristio je za svoje ciljeve operacije jedinica Vermahta i mere odmazde koje su one preduzimale, zalažući se za »odlaganje borbe«, da bi ubrzo i, u stvari, u najodsudnijem momentu otpočeo oružani obračun s jedinicama NOPOJ, i to u tesnoj sprezi sa trupama Vermahta i kolaboracionistima. Tu novu situaciju nemačke komande su ocenile kao vrlo povoljnu, što su snage Vermahta iskoristile krajem novembra 1941. godine — oslabljeni intenzitet sabotaža, prepada i napada od NOPOJ, naročito pri izvođenju borbenih dejstava u dolini zapadne Morave i u predelu Užica. Upravo u takvoj situaciji snage Vermahta su prvi put ostvarile najveći deo planiranih zadataka iz okvira opšte direktive, Vrhovne komande Vermahta, da se ustanički pokret u Srbiji i istočnoj Bosni spreči i uguši.

Nadležne komande Vermahta su prodor izveden 29. novembra 1941. u centar teritorije koju su, kako su oni govorili, »komunisti proglasili sovjetskom republikom« ocenile velikim uspehom, ali ne propuštajući da konstatuju kako »partizani još konačno nisu uništeni«. Vreme je u veoma kratkom roku pokazalo da su u tom zaključku bili u pravu: u Sandžaku je već u decembru izvršena reorganizacija partizanskih snaga koje su se povukle iz Srbije i oslobođena nova teritorija — s ciljem da se neprijatelju što uspešnije suprotstavi i u operativnom i u taktičkom pogledu, čime su veoma uspešno ostvarene upravo odluke usvojene 26. septembra 1941. u Stolicama.

DIVERZANTSKA AKTIVNOST PARTIZANSKIH JEDINICA NA KOMUNIKACIJE I PRIVREDNE OBJEKTE

Kako su vojne i političke mjere okupatora bile usmjerene na obezbjeđenje nesmetanog saobraćaja i sigurnih veza, sirovina i radne snage za vođenje rata protiv SSSR-a, — od izuzetnog značaja bila je orijentacija KPJ da još u pripremnom periodu oružane borbe formira udarne partizanske grupe (čije su jezgro sačinjavali komunisti, te patriotsko i klasno svjesni radnici, seljaci i napredna inteligencija) za izvršenje diverzija po najosetljivijim tačkama okupatora — komunikacijama i privrednim objektima. Tako je sredinom aprila 1941, na jednom od sastanaka CK KPH, Josip Broz Tito, između ostalog, postavio zadatak da se na području Hrvatske formiraju oružane grupe koje treba odmah da otpočnu sa akcijama.

Postoje dva perioda diverzantske aktivnosti partizanskih jedinica na području Jugoslavije tokom 1941. godine:

— prvi period, od sredine aprila do Savjetovanja u Stolicama, kada su, u veoma teškim i složenim uslovima (okupacija, aneksija pojedinih teritorija, formiranje kvislinških vlada i genocid čitavih naroda), putem partijskih i vojnih komiteta, formiranjem udarnih i partizanskih grupa, izvršene pripreme i sprovedena strategijska odluka Partije o »pretvaranju zemlje u opsjednutu tvrđavu«, te je okupator, vještim inkorporiranjem svih kvislinških jedinica i ustanova u okupacioni sistem, dovlačenjem sa drugih frontova novih snaga i preduzimanjem »specijalnih mjera«, nastojao da zaštiti vitalne interese vođenja rata ne samo na području Jugoslavije već i na drugim frontovima; i

— drugi, od Savjetovanja u Stolicama, kada su, na osnovu iskustava i rezultata tromjesečnih akcija partizanskih jedinica na komunikacije i privredne objekte — razrađena uputstva o značaju, organizaciji i načinu izvođenja diverzantske aktivnosti i njenog usaglašavanja sa operativno-taktičkim dejstvima.

U pripremnom periodu oružane borbe, uporedo sa vojno-političkim, materijalnim i psihološkim mjerama, izvedene su, pod rukovodstvom partijskih i skojevskih organizacija, prve diverzantske akcije na komunikacije. Udarne, diverzantske i partizanske grupe, jačine 3—5 pa i više članova, prekidale su, na više mjesta, telefonsko-telegrafske veze između okupacionih armija i garnizona, napadale na magazine radi snabdijevanja eksplozivom, te rušile i spaljivale željezničke pragove. Ljubljansko saobraćajno raskršće, koje je za okupatora predstavljalo najosetljiviju tačku između italijanskog i podunavsko-balkanskog područja, već u junu 1941. našlo se na udaru partizanskih borbenih grupa.

Napadom Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, vojno-politička situacija u svijetu bila je potpuno izmijenjena i stvoreni su povoljni uslovi za otpočinjanje narodnooslobodilačkog rata na području Jugoslavije. I upravo, u to vrijeme, kada je diverzantska aktivnost otpočela tako reći, istovremeno, iz više žarišta, koja su među sobom bila idejno-politički, ali ne i organizaciono-operativno povezana, postignuti su vanredno značajni rezultati. Pored planskih napada na rudnike radi njihovog onesposobljavanja za proizvodnju i nabavke eksploziva, prema izvještajima komande Jugoistoka, sredinom jula 1941, izvršene su diverzantske akcije na magistralnim željezničkim prugama: granica Rajha — Zagreb — Beograd; Zagreb — Split, i Zagreb — Rijeka. Tako su, zbog miniranja pećine i rušenja željezničkog mosta na relaciji Zidani Most — Zagreb, vozovi upućivani preko Budimpešte. Rušenjem vijadukta kod Ralje i Belog Potoka, 25. jula 1941, na željezničkoj pruzi Beograd — Niš, za čiju je opravku bilo potrebno nedelju dana, vozovi su upućivani drugim pravcem. Od 14. do 31. jula 1941, prema izvještaju njemačkog generala u Zagrebu, na italijanskom okupacionom području izvršeno je 15 diverzija, njemačkom 9, od kojih 8 na glavnoj pruzi granica Rajha — Beograd. Rušenjem željezničke pruge Knin — Split, voz sa italijanskim tenkovskim pukom i kompozicija natovarena automobilima našli su se u provaliji uz znatne ljudske i materijalne žrtve. Tim povodom je italijanska Vrhovna komanda izdala naređenje 2. armiji »da preduzme okupaciju zone kako bi se omogućila puna sloboda saobraćaja duž željezničkih ogranaka«. Tako je u narednim mjesecima za nadzor željezničke pruge u dužini 812 km na teritoriji 2. armije anoažovano 11.500 vojnika.

Za izvođenje ovih akcija od nemalog značaja bila je vojno-stručna obučenost boraca. S tim u vezi CK KPH je, uočavajući

strategijski značaj komunikacije Zagreb — Rijeka kojom je prevožena nafta iz Rumunije za Italiju, uputio, krajem avgusta 1941, Ivana Hariša u Hrvatsko primorje sa zadatkom da obuču borce u izvođenju diverzantskih akcija. Tako je, na Viševici, jugoistočno od Fužine, pored pruge Delnice — Rijeka, formiran diverzantski kurs.

Intenzitet partizanske diverzantske aktivnosti, na pojedinim područjima Jugoslavije, prevazišao je i očekivanja rukovodstva NOP-a. Tako je, 2. avgusta 1941, član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj izvijestio komandanta Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita da su izvedene akcije na željezničkim prugama Zagreb — Split, Sunja — Banja Luka i na glavnim magistralama u Sloveniji, inače očekivane »tek za 14 dana«. Na njemačkom okupiranom području Slovenije dignuto je u zrak 6 željezničkih mostova, od kojih 2 u blizini Jesenica. Samo na željezničkoj pruzi Maribor — Trst izvedeno je 14 diverzantskih akcija. Između ostalog, uništene su 2 tvornice ratnog materijala, 2 električne centrale i onesposobljeni glavni telefonski vodovi.

Na području Bosne, pored NOP odreda u kojima su formirane minerske grupe, obavještajna služba, punkтови, radionice za izradu sredstava za rušenje, u priličnoj mjeri je u partizanskim akcijama učestvovalo stanovništvo sa »najobičnijim alatom koji se mogao naći kod svakog seljaka«. Već prvih mjeseci oružanog ustanka željezničke pruge (Brod — Sarajevo, Doboj — Tuzla, Sunja — Banja Luka, Sarajevo — Višegrad) su na više mjesta porušene, na desetine kilometara telefonsko-telegrafske veze presječene, drumska mreža raskopana i razrušena, a u Barama i Usori dignuto u vazduh, 24. avgusta 1941, oko 100 vagona avionskih bombi i granata spremnih za istočni front.

U žitorodnim krajevima Jugoslavije paljenje žita, vršalice i kudeljara bio je značajan vid diverzantske aktivnosti. S tim ciljem su na području Bačke formirane u selima partizanske desetine, koje su, prema izvještaju mađarskog generalštaba, »zapaljivim materijalom preplavile cijelu Bačku«. Tako je samo u blizini Sombora bio sakriven zapaljivi materijal na 1600 mjesta. I u Banatu su paljena zrela pšenična polja i vršalice. Naoružavanjem folksdojčera, pojačanom policijskom kontrolom (na čije potrebe su prebacivani policijski psi iz Berlina) i masovnim strijeljanjem (samo u Zrenjaninu 90 patriota u toku jednog dana) aktivnost ovih jedinica je od 2. oktobra 1941. onemogućena. Na području Srbije, prema njemačkim dokumentima, rudnici su u avgustu 1941. radili sa trećinom kapaciteta, tako da je u Banatu, zbog nestašice uglja, isključen iz saobraćaja

veći broj vozova. Željeznička pruga Beograd — Niš je u septembru i oktobru smanjila kapacitet za 40%, te je dotur željeznicom bio onemogućen po 14 i više dana, što je dovelo do osjetnog nagomilavanja vagona u Vinkovcima, Zemunu, Beogradu, Skoplju i Đevdelliji. Razaranjem na više mjesta željezničke pruge Niš — Zaječar — — Negotin — Prahovo i žičane željeznice za prevoz rude iz Majdanpeka, ugrožena je proizvodnja i odvoz rude iz Bora. Rušenjem mostova u dolini Ibra (koji su tek u jesen 1942. opravljani) i uništavanjem kompozicija na željezničkim stanicama, umnogome je otežano i usporeno otpremanje ruda iz Trepče. Od 9. septembra 1941, rušenjem i potapanjem 5 brodova uzvodno od Zabrežja, obustavljen je cjelokupan saobraćaj na Savi. Na osobito ugroženim drumovima on je bio gotovo potpuno paralisan, tako da su posadne trupe, kako navodi komandant 18. armijskog korpusa, mogle »samo uz najveće gubitke da sačuvaju svoju kožu. Rukovodstvo transporta Vermahta za Jugoistok je, uz obrazloženje o neodrživosti tadašnjeg stanja, uputilo komandantu Srbije i vrhovnom načelniku za transport u Berlinu zahtjev za sprovođenje opsežnih mjera radi zaštite saobraćajnih postrojenja u Srbiji. U Turn Severinu je formiran Viši specijalni štab sa zadatkom: obezbijediti Gvozdena vrata (Demir-Kapiju), rudnik Bor i željezničke pruge Bor — Zaječar i Bor — Prahovo angažovanjem inženjerskih i vazduhoplovnih jedinica. Radi obezbjeđenja plovidbe Dunavom, između ostalog, iseljeno je stanovništvo kod Gvozdениh vrata, te izvršeno zaprečavanje i angažovanje jedinica mađarske i rumunske dunavske flotile. Iz Grčke je prebačen 125. puk i upotrebljen za osposobljavanje komunikacije Beograd — Valjevo, a za opravku željezničke pruge Beograd Niš organizacija »Tot« je angažovala oko 12.000 radnika. Sklopljen je sporazum i sa vođom ruskog agenturnog centra generalom Skoradumovim o formiranju bjeloruskih trupa za zaštitu privrednih objekata. Istovremeno su otpočeti razgovori sa bugarskim okupacionim snagama o zaštiti niškog željezničkog čvora.

U takvim uslovima počelo je vojno-političko Savjetovanje u Stolicama, na kome je, pored ostalog, bilo riječi i o diverzantskoj aktivnosti partizanskih jedinica. Za vrijeme boravka u selu Tolisavac, 28. septembra 1941, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, razrađena su uputstva partizanskog ratovanja (diverzije, zasjede, napad na naseljena mjesta, odbrana slobodne teritorije). U direktivi o diverzijama, pored ostalog, dat je i zadatak da se u skladu sa operativno-taktičkim dejstvima na području rušenja komunikacija i privrednih objekata u NOP odredima i četama formiraju diverzantske jedinice.

Analizirajući iskustva i značaj diverzantskih akcija u Sloveniji na željezničkoj i drumskoj mreži, u oktobarskom broju lista »Slovenski partizan« podvlači se da »nije slučajno što Vrhovni štab NOPOJ određuje da svaka partizanska četa pored strelaca i bombaša ima i pionirski vod snabdjeven pilama, sjekirama, lopatama, kram-povima i eksplozivom«.

Komanda Abver u ocjeni savršene organizacije partizanskih snaga na području Kozare, krajem 1941, ističe da »pojedine čete formiraju udarne grupe koje su namijenjene da vrše akcije na saobraćajne objekte.« Upravo u to vrijeme u Krnjeuši je otpočeo sa radom diverzantski kurs 1. krajiškog NOP odreda koji je pripremao borce za izvođenje akcija na pruži Bosanski Novi — Prijedor. Na području Gorskog kotara u svakoj četi su formirane 4 diverzantske grupe (3—5 boraca), koje su, nakon kratke obuke, izvodile akcije. Ivan Hariš je, novembra 1941, pozvan u Glavni štab NOP odreda Hrvatske, u rejon Slunja, gdje mu je dat zadatak da u što kraćem roku formira diverzantske jedinice. Tako su krajem 1941. formirana 4 voda i 2 odeljenja za dejstvo na željezničkim prugama: Karlovac — Rijeka, Sisak — Dubica, Bosanski Novi — Bihać i Oštarije — Split.

U vrijeme operacija, koje su se odvijale u zapadnoj Srbiji protiv NOP odreda, naše jedinice su, uz pomoć mobilisanog stanovništva, rušile i zaprećavale komunikacije i dizale u vazduh skladišta vojnog materijala. Tako je, prema izvještaju 18. armijskog korpusa, samo u manastiru Žiči dignuto u vazduh 14.000 avionskih bombi. Otpremanje motorizovanih transporta sa gorivom, oružjem, municijom i hranom u borbenu zonu bilo je onemogućeno, te su korišćeni zaobilazni pravci. I pored angažovanja svih kvislinških snaga na obezbjeđenju saobraćaja (u drugoj polovini oktobra, prema sporazumu sa Vermahtom, četnici su preuzeli osiguranje pruge Beograd — Vabljevo), teška situacija na željeznici u Srbiji ostala je nepromijenjena i u narednom periodu. Ibarska pruga Kraljevo — Raška — Kosovska Mitrovica ozbiljno je razorena rušenjem vještačkih objekata. Osobito je bio ugrožen niški željeznički čvor. Tako su na željezničkoj pruži Beograd — Niš — Sofija tokom oktobra i novembra 1941. prolazni prekidi trajali 15 dana. Angažovanje bugarskih okupacionih snaga, iseljavanje i strijeljanje stanovništva, raščišćavanje željezničke i drumske mreže u prostoru od 500 m, izgradnja stražarskih tornjeva (samo na relaciji Beograd — Niš podignuto je 75), zaprećavanje i dodjela oklopnih vozova (oko 4 na svaku diviziju), itd., nisu spriječili diverzantsku aktivnost partizanskih jedinica. I u tim najtežim uslovima manje diverzantske grupe Topličkog i Jablaničkog NOP odreda

onesposobile su željezničku prugu Aleksinac — Niš — Leskovac i Doljevac — Kuršumlja. Prema izvještaju vojnog izaslanika iz Sofije, 4. oktobra 1941, miniran je transportni voz sa talijanskim vojnicima koji su se prebacivali preko Jugoslavije za Italiju. I pored ogromnih žrtava i materijalne štete raščišćavanje pruge nije izvršeno ni do 13. novembra.

Krajem 1941. godine uočljiva je intenzivna aktivnost partizanskih jedinica na ljubljanskom željezničkom čvoru (na kojem je krajem 1941. formiran bataljon Narodne zaštite), magistralama Zagreb — Beograd, Zagreb — Rijeka, Sunja — Banja Luka i rudarskim centrima u Bosni i Hercegovini. Ubrzo će uslijediti posljedica za okupatora: nemogućnost redovnog snabdijevanja sredozemne flote naftom iz Rumunije, i pored angažovanja 8000 vojnika za obezbeđenje pruge Zagreb — Rijeka, prebacivanje trupa preko podunavsko-balkanskog područja za istočni front i onemogućena eksploatacija željezne rude iz Ljubije.

Da bismo potpuno sagledali obim i značaj diverzantske aktivnosti partizanskih jedinica na komunikacijama i privrednim objektima na području Jugoslavije, dajemo samo neke od mnogih rezultata: diverzantske jedinice Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske uništile su oko 36 lokomotiva; na glavnim magistralnim prugama (posebno Zagreb — Beograd, Zagreb — Sušak i Ogulin — Split) izvršeno je 67 diverzija, pri čemu su porušena 34 objekta; na području Srbije od avgusta do decembra 1941, sa izuzetkom rudnika u Boru, Trepči i Majdanpeku, svi pogoni su stali, a više njih je razoreno; na željezničkim prugama izvršeno je oko 450 diverzantskih akcija; na području Jugoslavije samo u toku novembra 1941. izvršeno je 128 diverzija na željeznička postrojenja i privredne objekte.

Prelomni momenat u preduzimanju vojnih i političkih mjera okupatora na jugoslovenskom ratištu nastupa polovinom septembra 1941. i zbog ovih razloga: žetva ustankom poremećena; rudnici u Srbiji za 2/3 zaustavili rad; magistrala Beograd — Niš za 40% smanjila kapacitet; pruga Niš — Zaječar — Negotin — Prahovo na više mjesta razorena, tako da su Zaječar i Bor potpuno odsječeni, pa se veza između Bora i Beograda održava avionom; rušenjem mostova u dolini Ibra, prevoz rude iz Trepče otežan; obustavljen saobraćaj na Savi uzvodno od Zaječara; Valjevo odsječeno, te su ranjenici i pošta prebacivani avionom za Beograd; željezničke pruge Zagreb — Rijeka, Zagreb — Split u čestom prekidu; rudnik željeza Ljubija i industrijski centri u Bosni, a naročito industrijske pruge, ugroženi; ugroženo ljubljansko saobraćajno raskršće — najosetljivija tačka između italijanskog i podunavsko-balkanskog područja. Uz to, nije

bila ružičasta situacija ni kod kvislinških formacija. Brojni su izvještaji o »gubljenju ugleda u narodu«; zbog prekidanja veza i odsje-
canja garnizona i uporišta žalili su se da se osjećaju »kao osuđeni
na smrt«. U takvim uslovima — kada su interesi vođenja rata na
jugoistoku Evrope došli u pitanje — odvijala se živa diplomatska
aktivnost u pogledu preduzimanja vojnih i političkih mjera između
Vrhovne komande Vermahta i komande Jugoistoka, s jedne strane,
i okupacionih snaga na području Jugoslavije, s druge strane.

Iz svega izloženog može se zaključiti da su diverzantske akcije
udarnih grupa, stanovništva i NOP odreda, po svome obimu, načinu
izvođenja, intenzitetu i sveukupnim rezultatima, imale vanredno
veliki vojno-politički, materijalni i moralno-psihološki efekat na
ustanike, simpatizere i stanovništvo uopšte, i na neprijatelje NOP-a.